Należytość pocztową uiszczono ryczałtem.

РІДНА МОВА

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ МІСЯЧНИК

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: WARSZAWA, UL. STALOWA 25 m. 10, ТЕЛ. 10-24-05. КОНТО ЧЕКОВЕ П.К.О. № 27110. — РУКОПИСИ ДЛЯ ДРУКУ МУСЯТЬ БУТИ НАПИСАНІ НА МАШИНІ (АБО НАЙВИРАЗНІШЕ РУКОЮ). — ЗМІНА АДРЕСИ 30 ГР.

ПРИСВЯЧЕНИЙ ВИВЧЕННЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР *Проф. Д-р ІВАН ОГІЄНКО*

ПЕРЕДПЛАТА *В КРАЮ*: НА РІК 6 ЗЛ., НА ПІВРОКУ 3 ЗЛ., НА ЧВЕРТЬ РОКУ 1·60 ЗЛ. *ЗА ГРАНИЦЕЮ* 2 ДОЛЯРИ (АБО: 35 КОР. ЧЕСЬК., 180 ЛЕЇВ РУМ., 30 ФРАНКІВ ФРАНЦ., 5 МАРОК НІМЕЦЬКИХ) РІЧНО. — ЦІНА ПРИМІРНИКА 50 ГР., ЗА ГРАНИЦЕЮ 75 ГР.

РІК II. ТРАВЕНЬ 1934 РОКУ ЧИСЛО 5 (17).

Наддніпрянська еміграція її рідна мова.

Через недолю свого Рідного Краю сила-силенна наддніпрянської інтелігенції неволею опинилася за ме́жами Ба́тьківщини. Майже вся ця еміграція перебуває в нужденних матеріяльних умовинах, віддаючи всі свої сили головно на здобуття кавалка хліба насущного. Але, не зважаючи на таку матеріяльну скруту, багато нашої інтелігенції віддалися культурній праці й досягли на цім полі помітних успіхів. Особливої уваги заслуговує емігрантська молодь: вона майже вся здобула собі вищу освіту не тільки в своїх емігрантських школах, але дуже часто в першорядних школах чужоземних. Цебто, вже тепер можна ствердити, що українська еміграція не змарнувала свого невільного перебування за ме́жами Рідного Краю й відповідно використала його, набуваючи собі солідного знання.

На жаль, того самого зовсім не бачимо в мовній ла́нці культурної праці нашої еміграції, — тут вона дуже скоро пішла звичайною емігрантською дорогою, й загубила всі свої зв'язки з рідною мовою Ба́тьківщини. Перебування на чужій землі відразу помітно відбилося на мові еміграції, — до неї стали входити різні запозичення з мови того наро́ду, де живе емігра́нт; цей проце́с надто сильно виявився серед еміграції на землях слов'янських.

Ціла наддніпря́нська еміграція сильно підпала дуже цікавому процесові у своїй мові, — процесові глибокого мовного „огалича́нення". Процес цей надзвичайно сильний, і сьогодні він уже зовсім видний і глибоко реальний. Як у домашнім житті, так і в усіх своїх писа́ннях наша еміграція звичайно вживає мішаної літературної мови, де „галицькі" еле-ме́нти дуже помітні. Те саме бачимо по всіх емігрантських періодичних і неперіодичних виданнях. Я не знаю ані одного емігранта (звичайно, крім письменників такої величини, як Олесь, Черкасенко, Винниченко і т. ін.), що не підпадав би сильному впливові галицької літературної мови, не виключаючи й нижчепідписаного.

Було багато причин на таке занадто легке страчення чистоти своєї рідної мови. Найголовніша причина либонь буде та, що більшість нашої еміграції на Ба́тьківщині звичайно послуговувалася мовою російською, по-українському писала мало, і тільки з 1917 року поважніше взялася за ви́вчення української мови. Бурхливе революційне життя не сприяло цьому навча́нню, і більшість нашої еміграції хутко опинилася за ме́жами Рідного Краю без доброго знання́ своєї літературної мови. А за кордоном еміграція ця, щоденно читаючи тільки „галицькі" періодичні й неперіодичні видання, мовно відрізана від Ба́тьківщини, дуже легко й мимохіть підпала помітному „огаличаненню" своєї мови...

А в Великій Україні рідна літературна мова за цей час стихійно зростала, все-

бічно поширювалась й удосконалювалась; зачався й напів закінчився глибокий процес вироблення однієї всеукраїнської мови; місцеві малознані слова й форми вигнано з літературного вжитку. Сама літературна мова розвинулась до небувалих висот. Мало того, — установлений був іспит із літературної мови не тільки для чужинців, але й для українців, бож літературної мови, не вчившися, ніхто знати не може. На жаль, усі ці глибокі проце́си в житті нашої літературної мови не тільки не захопили наддніпрянської еміграції, але в більшості вона їх і не знає, остаючись і надалі при „своїй" старій говірковій мові. Почуття відповідальности за добрий розвій своєї літературної мови еміграція ця зовсім не плекає. Ролі взірця чистої літературної мови серед західніх братів зовсім не взяла, хоч це було їй природне.

Число письменників і вчених серед нашої еміграції надзвичайно зросло, пише кожний, хто не лінується, але глибшої й систематичної праці для збільшення культури своєї літературної мови серед багатьох із них не було й зовсім нема. Мова їхніх писань часто така не українська, що її й розуміти не легко без знання мови російської й „галицької". Про літературну мову подібних сучасних наддніпрянських письменників проф. О. Синявський недавно писав („Культура українського слова", 1931, І 3-4): „Без вороття минули не тільки ті далекі часи, коли, напр., „письменник" міг не вміти ні читати, ні писати (як німецький поет середніх віків фон-Ешенбах), а й ті недалекі, коли український письменник і починав, і кінчав свою літературну путь без найменшої *школи* щодо рідної мови, себто в основі досто́ту з тією самою мовною освітою, що й перший-ліпший селянин наш. Це майже неймовірна річ, коли б тільки не факт. І тим сумніший, що хоч і перейдений той етап, неминучий і єдиноможливий колись, він тяжить над нами коли не нехтуванням, то вже безперечно недоста́тньою увагою до мови і подекуди навіть атавістичною орієнтацією в питаннях мови на свій етнографічний закапелок". Ця характеристика праці наших письменників над удосконаленням своєї мови найбільш надається до мови нашої еміграції, бо для неї „свій етнографічний закапе́лок" ще й тепер — найбільший авторитет.

Недавно я переглянув видання однієї нашої освітньої установи та одного нашого центру. Мова цих видань — часто такий примітивний українсько-галицько-російський жарґон, що мимоволі прийшло на думку: таких „письменників" змусив би українізуватися хіба більшовицький нагай, бо добровільно навчитися своєї літературної мови за 15 останніх літ вони не спромоглися...

Отож, треба з сумом ствердити, що наша еміграція в своїй літературній мові зовсім відстала від Рідного Краю й не пережила тих глибоких мовних проце́сів, що пережиті за цей час на Ба́тьківщині. Більше того: жадної організованої мовної праці еміграція не проробила, життя й законів своєї літературної мови не знає, гірше того — й знати не хоче, кожний пише своїм правописом та своєю „закапелковою" мовою, старанно прибравши її в чужі рябі шати. „Чого емігрантські видання кожне пише по-своєму", — запитує мене професор-галичанин, — „чого вони вживають так багато власне тих виразів, що їх „Рідна Мова" вживати не радить, як місцевих"... Додамо до цього, що за час Української Держави Міністерство Освіти видало було правописні правила, узаконивши те, що було тоді звичайне в нас, а Академія Наук пізніше їх допо́внила й ухвалила, отже є чого нам триматися; на жаль тільки, еміграція зовсім забула за ці правила свого уряду, хоч вони не раз передруковувались і за кордоном, і звичайно пише правописом „галицьким". Так роблять навіть наші урядові установи, зовсім нехтуючи правопис свого ж уряду.

Мовна справа в емігрантських низах — просто катастрофальна: там глибоке винародовлення, особливо серед молодшого покоління. Про якесь навчання їх рідної мови за 15 літ ніхто не подумав.

В одному великому скупченні нашої еміграції скрізь бренить головно мова... російська та польська. Кидається в вічі, що занадто велике число наших емігрантів, навіть серед керівної верхівки, по-

бралися з чужинками й перейшли на мову „сусідську“ ...

Таким чином, треба ствердити, що справа плекання й культури рідної мови серед наддніпрянської еміграції стоїть зовсім незадовільно, — тут не тільки не було й нема організованої праці для збільшення культури своєї літературної мови, але й сильно загублене саме почуття чистоти своєї рідної наддніпрянської мови, бо до неї додано силу-силенну чужого й їй неприродного. Думаю, що ця справа не може лишатися такою й надалі, — мусимо прикласти всіх своїх сил, щоб не допускати еміграції до мовного занедбання, навпаки, — наддніпрянська еміграція мусить стати активним і творчим чинником і в розвої нашої літературної мови й її культури. А для цього, на мою думку, треба:

1. Вся наддніпрянська еміграція повинна глибоко зрозуміти зреалізований уже факт, що основою української літературної мови остаточно стала мова київсько-полтавська, а вживання місцевих мов у літературі віджите в нас без вороття.

2. Треба завжди пам'ятати, що добре вироблену літературну мову ми вже маємо, але без глибокої систематичної науки знати її ніколи не будемо.

3. Кожний український патріот-державник мусить не тільки глибоко зрозуміти рідномовне гасло: „Для одного народу — одна літературна мова“, але й послідовно й активно проводити його до реального життя, скрізь показуючи відповідний приклад. А перед чужинцями завжди мусимо рішуче стверджувати, що цілий український нарід має одну всеукраїнську літературну мову.

4. Старша еміграція мусить раз уже конечно позбутися свого російсько-галицького жарґону й навчитися своєї чистої й милозвучної літературної мови, подаючи тим добрий приклад для молоді.

5. Мусимо звернути найпильнішу увагу на мову нашої молоді, і дати їй повну змогу нормально й глибоко вчитися не якоїбудь української мови, але тільки доброї наддніпрянської літературної мови.

6. Всі спортові організації повинні запровадити обов'язковий курс літературної української мови. Плекання чистоти своєї мови мусить стати за перший їхній обов'язок.

7. В місцях більшого перебування нашої еміграції конечно треба провадити курси української літературної мови, щоб дати змогу всій еміграції нормально вчитися її.

8. По всіх місцевостях треба конечно закладати „Гуртки Плекання Рідної Мови“, притягуючи до цих Гуртків особливо нашу молодь.

9. Ніхто не може виправдувати свого незнання літературної мови нефаховістю, або тим, що скінчив російську школу, бо певний — бодай середньо-шкільний — курс української мови мусить кожний інтелігент знати. Надолужмо самі те, чого не дала нам чужа школа.

10. Ціла еміграція мусить негайно перейти на правопис своєї Академії Наук, цебто на той правопис, що ним пише вся наша Батьківщина (правопис цей видала „Рідна Мова“ під назвою: „Рідне Писання“ ч. І).

11. Усі емігрантські видання мусять так само конечно перейти на повний академічний правопис і тим самим припинити свій правописний хаос. Тримаймо з Батьківщиною бодай правописний зв'язок.

12. Всі емігрантські видання мусять збільшити чуйність до чистоти й культури своєї літературної мови, і до того ж закликати й своїх читачів. Покажім на ділі західнім нашим братам, яка саме мова стала основою мови літературної.

Без науки нема ніякого знання; не буде без науки й знання своєї літературної мови. А легковажити й псувати літературну мову — це непрощенний злочин проти своєї нації, злочин, що колись таки прийде на суворий суд всенародній.

В скорому часі може таки збереться Всеукраїнський Національний Конгрес. Друкую цю статтю, як доповідь Освітній Секції цього Конгресу.

Іван Огієнко.

Українська мова в сучасній школі.

II.

Коли оглянемося за допомічними книжками для вивчення мови на терені школи, то побачимо тут дуже великі й прикрі недостачі. Маю на увазі книжки, що ними може користуватися шкільна молодь, що, само собою, не в силі розуміти й читати суто наукові твори, доступні тільки для старших.

У нас, маю на думці галицькі школи, до війни ніхто не дбав про такі допомічні книжки, бо нашим тодішнім педагогам здавалося, що вистачать звичайні шкільні книжки до поодиноких предметів. Зрештою, з огляду на малу скількість наших шкіл (головно середніх) видавці нерадо друкували нові книжки, оправдуючись повільним їх збутом. Перш усього треба це сказати про граматики й словники. Що до граматики, то в нас справжня пустка. Правда, є в нас довоєнна шкільна граматика української мови, що появилася в новому післявоєнному виданні в 1928 р., одначе непристосована до нових обставин (між іншим у ній давній довоєнний правопис) і методичних вимог. Ця граматика подає велику силу мовного матеріялу, подає деякі цікаві завваги й пояснення, але нею важко послуговуватися учням, учительство недолюблює її, бо вона вимагає багато праці при навчанні, тому відіграє вона малу ролю в сучасній школі. Взагалі, в Галичині переважали т. зв. догматичні підручники, без популяризації знання, з великою кількістю правил, а малою гарних зразків і вправ для учнів, крім цього не було тут теж методичних підручників для вчителів, хоч для польських шкіл виходять нераз рівночасно і шкільні книжки й методичні підручники до них (пор. граматику З. Клєменсєвіча й його методику).

Певну популярність здобула собі в нас граматика Д-ра Василя Сімовича [1] ясним викладом і ґарними прикладами з творів усної словесности та визначних письменників і поетів.

[1] Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці, 2. видання, Київ-Ляйпціґ.

Треба признати, що багато попрацював у цій ділянці Проф. І. Огієнко, що видав для вжитку наших шкіл, починаючи від 1923. року, доволі велику скількість менших і більших підручників та книжок. Задовго було б їх вичисляти й обмірковувати, тому згадаю тільки про найважніші, а саме: стінні таблиці укр. правопису, побічні речення (складня), розділових знаків і милозвучности української мови (в рр. 1923-4), два видання укр. правописних словників (малий і більший), „Український Стилістичний Словник" (Львів, 1924, стор. 496) і справочну (інформаційну) книжку: „Чистота й правильність укр. мови" (Львів, 1925). Цій самій благородній та ідейній справі допомогти нашій молоді розбиратись у сумнівних та складних справах сучасної літературної мови й правопису та при допомозі лабораторно-дослідної праці доходити до певних висновків служить і журнал „Рідна Мова" та зорганізована при ньому „Бібліотека Рідної Мови", що перший випуск її появився в жовтні м. р. п. н. „Рідне Писання" I: український правопис і основи літературної мови.

На жаль, треба сказати, що цієї великої праці редактора „Рідної Мови" для популяризації мовознавства та плекання української мови не оцінено як слід у школі, бо наше вчительство нерадо приймало ці видання, вважаючи їх за непотрібні „новини". Хоч усі вище згадані праці й тепер ще пригодяться, одначе підкреслюю тут корисність і придатність для школи перш за все журналу „Рідна Мова", що його повинні учні читати і вдома, і на шкільних лекціях, реферувати поодинокі статейки в зв'язку й залежності з проходженням шкільного матеріялу та заглядати в сумнівних справах. Бо саме нові методи радять користуватися всякими допомічними засобами, робити навчання ріжноманітним, ілюструвати його різними книжками, газетами (в них своя мова, актуальний та різнорідний зміст), журналами й т. ін. Цим можна викликати зацікавлення до мовних явищ навіть серед байдужих досі учнів.

Багато допоможуть при навчанні української мови два випуски граматики Олени Курило з Києва, складені на взір „Рідного Писання“ І. Огієнка з 1918-1919 р. р. (видання 2-ге).

Подібно як з граматиками, така справа і з словниками. До війни були в нас доступні для учнів такі словники: 1) Латинсько-український проф. Ю. Кобилянського (Відень 1912), 2) Німецько-український В. Кміцикевича (Чернівці 1912), 3) дуже мало відомий і поширений українсько-німецький О. Поповича, 4) „Словар чужих слів“ З. Кузелі й М. Чайковського (Чернівці 1910), 5) Правописний (урядовий) словник: „Prawidła pisowni ruskiej ze słowniczkiem“ (без подання автора, Львів 1904), і вкінці 6) найкращий у свій час і з методичного та мовного боку одинокий майже відповідний, доступний для школи І. Огоновського: „Словар до Гомерової Одисеї і Іліяди“ (Львів, 1900). В практиці учні користувалися тільки словниками Кобилянського та І. Огоновського, бо й тоді й тепер ще здебільша переважає в нас пересвідчення, що українцям потрібні словники тільки до чужих мов. А як давати собі раду з своєю рідною мовою, де шукати пояснень слів чисто говіркових, чи перестарілих (архаїзмів), чи навіть літературних, подибуваних у наддніпрянських письменників, про це ніхто не думав і нічого в цій справі не зроблено. Недостачею словників укр. мови можна пояснити й те дивне явище, що мови нашої не знали навіть ті, що її пояснювали, звідкіль велика плутанина в поясненнях слів у „Виїмках із укр. літератури“ О. Барвінського та в книжках „Укр. Письменности“, редакції пок. Ю. Романчука. Одиноким джерелом, звідки можна було зачерпнути деякі знання укр. лексики та пояснення укр. слів, був Грінченків „Словарь української мови“ (4 томи, 1907-1909), одначе в ньому перекладено та пояснено слова незрозумілою в нас російською мовою, тому й небагато з цього було користи для школи.

І аж після війни, коли зацікавлення мовою побільшало й коли ввійшло в моду вживати наддніпрянських слів та писуватися й блестіти ними „для доброго тону“, коли настирливо виринула потреба зреформувати довоєнний галицький правопис та взятися до певної уніфікації укр. літературної мови, почали в нас у першу чергу школа й преса відчувати недостачу словників та допомічних книжок [1]. І дещо справді зроблено, але ще дуже мало, бо ще нема в нас загального зрозуміння цієї справи, бо ще й досі загал думає, що українцям не треба вчитися своєї мови, бо вони її знають і без того.

Перш усього перевидано тоді два старші словники, а саме Грінченка Укр.-російський і Уманця та Спілки Російсько-український словник (В-во „Укр. Слово“ в Берліні), а далі видано ще: 1) згаданий вище Укр. Стилістичний Словник Проф. Огієнка, що в ньому автор обмірковує укр. лексику здебільшого з формального боку (етимологія, складня, неправильні форми), а значення слів торкається тільки додатково, 2) К. Кисілевського: Правописний Словничок укр. мови (Станиславів, 1927), 3) Українсько-польський і Польсько-український Словник Є. Грицака й К. Кисілевського (Львів, 1931, 2 томи), призначений для загального користування й для школи, при чому зазначено тут при кожному слові граматичну приналежність, а при відмінах зразки флексії, 4) найбільший досі в українській мові „Словничок чужомовних слів“ за редакцією О. Богдана Яворенка (Харків—Київ 1932), 5) кілька томів українсько-російського та російсько-українського словника видання Україн. Академії Наук за редакцією академіка А. Кримського, 6) „Історичний Словник укр. язика“ за редакцією Є. Тимченка (Київ, 1930-31, 2 томи), 7) найпевніший досі „Правописний Словник Г. Голоскевича (7. видання, Київ 1930, стор. 451), вкінці 2 томи Української Загальної Енциклопедії (А-Ж, З-Р, Львів-Коломия, 1930-32), де є теж пояснення деяких слів, головно чужих.

Не згадав я тут усіх видань, перш за все радянських, бо вони до нас дуже

[1]. Про цю справу в відношенні до школи й навчання укр. мови писав я статтю в журналі »Українська Школа«, річник II (XI), 1926, стор. 26-30.

важко доходять, не розглядаю теж усіх згаданих книжок, бо не всі вони доступні для безпосереднього користування шкільної молоді. Одначе зазначую виразно, що в новій підручній бібліотеці для навчання рідної мови й письменництва повинно бути якнайбільше книжок і наукових, і спеціяльно зладжених для школи, бо тільки тоді, як буде змога користуватися ними, може відбуватися т. зв. навчання під проводом й можна мати гарні успіхи, пристосовуючи дослідну методу для вияву самостійної праці шкільної молоді. [1].

Якщо маємо право ставити дезидерати й висловлювати побажання на адресу наших наукових установ та видавництв, то хотів би я заявити, що дуже потрібні й для школи, й ширшого користування такі книжки, як 1) етимологічний словник укр. мови на зразок відомого польського етимол. словника А. Брюкнера (Краків, 1930), 2) біографічний словник укр. діячів (проєктований в 1919 р. Укр. Академію Наук), 3) словник літературний укр. письменників і поетів у зв'язку з розглядом літературних напрямків та теорії словесности, 4) словник говорів укр. мови (у поляків словник Карловича) і вкінці 5) великий словник української мови, т. зв. пояснювальний або енциклопедичний, як у росіян Даля, а для польської мови Кринського й Карловича. Нема надії на те, щоб такий словник видали наші наукові установи, як напр. Наукове Т-во ім. Шевченка, тому було б бажаним, щоб за цей труд узялося яке інше видавництво.

На цьому місці не хочу докладніше говорити про дуже спеціяльні словники [2], як географічний, історичний, філософічний, бо це вже справи нереальні й належать до далекого майбутнього. А все таки підклад, хоч невеликий, до таких словників у нас є, бо багато матеріялу з цих ділянок увійшло вже до нашої Укр. Заг. Енциклопедії.

Перемишль. Др. Є. Грицак.

Шевченкова мова.

Нариси й замітки.

Мова Шевченка в історії української літературної мови має надзвичайно велике значення, бо власне його мова стала головною підвалиною нашої нової літературної мови. Звенигородщина, батьківщина Шевченка, лежить якраз у центрі української землі, а через це й мова Шевченкова стала дійсно центральною мовою для цілої України. В писаннях своїх Шевченко свідомо уникав мало відомих місцевих виразів, тим то його мова справді стала основою нашої літературної мови.

Через таке значення Шевченкової мови зрозуміла та велика цікавість, що вона викликує до себе останніми часами. В Харкові засновано Інститут Шевченкознавства, а при нім працюють десятки вчених дослідників. Правда, праця не йде потрібним розмахом, але все ж таки зроблено вже не мало. На жаль тільки, не видано ще й досі всіх творів Шевченка з оригіналів, без жадних змін, а це дуже утруднює нам дослід самої мови Шевченка.

Правда, можна сумніватися, чи нам коли й удасться відтворити цілу Шевченкову мову. Оригінали Шевченкові тепер уже зібрані, але вони мало приступні для широкого вжитку. І поки ці оригінали Академія Наук не випустить добрим фотографічним альбомом, доти не буде ширшого досліду мови Шевченка. Крім цього, ще й досі не записано народньої мови с. Кирилівки й її околиць, де зріс Шевченко, а без такого запису годі встановляти, поскільки мова Шевченка відбиває живу народню мову.

Київська Академія Наук ще 1924-го року приступила була до 10-ти томового видання творів Шевченка. Але з причин, від Академії незалежних, праця йшла

[1] Згідно з новими навчальними програмами навчання мови має відбуватися в усіх класах, а не кінчатися граматикою в дотепершній IV-й гімназ. кл., після чого в кл. 5-8 проходять тільки літературу.

[2]) Багато таких словників видав „Інститут Наукової Мови“ в Києві; див. „Рідна Мова“ 1933 р. ст. 49-54.

дуже поволі, і тільки р. 1927-го вийшов нарешті т. IV-й цього видання, присвячений „Щоденним Запискам“ Шевченка (вийшов потім і т. III, листування Шевченкове). Щоденник Шевченків зберігся до нашого часу (тепер у Чернігівськім Музеї, 102 листки писального паперу), і оце Академія й видала його слово в слово, буква в букву з оригіналу. Шевченко писав свого Денника російською мовою, писав „для самого себе“, часто писав тільки на те, щоб хоч на папері „душу відвести“, заспокоїтися. Уже через це Денник цей надзвичайно цінний для зрозуміння Шевченкової мови й творчости, бо тут бачимо Шевченка буденного, такого, який він тоді справді був.

Шевченків Денник вийшов за редакцією академіка С. Єфремова. Єфремів пильнував передрукувати Денника найдокладніше; це йому вдалося, хоч не скрізь; порівняння, напр. бодай тих фотографічних знімків, що їх додано при виданні, з друкованим текстом, показує деякі різниці (пор. ст. 187); не скрізь Єфремів подав і [ ], де було треба. Але в цілому Денника видано за оригіналом, і він з цього часу стає приступний для широких дослідів.

Оці свої Нариси й замітки про Шевченкову мову пишу виключно на основі Денника. Але переглянувши деякі оригінали Шевченкових творів та академічну збірку його листів, прийшов я до переконання, що Денник Шевченків писаний тим саме правописом, як і всі інші Шевченкові праці; через це всі висновки, що їх робимо на основі Денника, стосуються й до цілої Шевченкової мови.

Мени однаково чи буду
Я жить въ украини чи ни.
Чи хто згадае чи забуде
Мене въ снигу на чужини
Однаковисинько мени.
Въ неволи выросъ межъ чужими,
И неоплаканный своими
Въ неволи плачучи умру
И все съ собою заберу
Малого слиду не покину
На нашій славній украини
На нашій не своій земли.
И непомяне батько съ сыномъ
Не скаже синови молись
Молысь сыну за Вкраину
Його замучилы колысь.
Мини однаково чи буде
Той сынъ молытися чи ни.
Та не однаково мени
Якъ украину злые люде
Присплять лукави. и въ огни
Іи окраденную збудять,
Охъ не однаково мени.

„Мені однаково“, 1847 р. Автограф Т. Шевченка, зразок старинного письма.

I. Шевченкова графіка.

Нерівне й неспокійне Шевченкове життя надзвичайно сильно відбилося на характері його письма. Аналіз Шевченкових автографів показує, що поет завжди писав дуже нестаранно, недбало й невиразно: не дописував буков, не писав цих буков у слові разом, розривав слово на дві чи більше частині, або навпаки — кілька слів писав разом (пор. „ниврокуйи“ у Доман.: Крит. розсл. 233). Взагалі, характер письма нерівний, неспокійний і все поспішний.

Знаємо, як Куліш гостро виступив проти всієї зовнішньої „неакуратности“ Ш; читання Денника в оригіналі виявнює нам, чому так було. Ш надзвичайно часто недописує слова, повторює або переставляє склади, одне й те слово пише по-різному навіть в тім самім рядку; як тільки яке слово „важке“, Ш конче перекрутить його. Скрізь поспіх, недбалість за форму. Оця „неакуратність“ Ш оригіналів і була причиною того, що кожний редактор чи видавець „Кобзаря“, бачучи все це, з легким серцем перероблював Шевченкові писання, як собі хотів, бо друкутати для широкого громадянства так, як написано, не було змоги й потреби.

У Ш письмі кидається в вічі, що букви *а* та *и* він писав невиразно, чому його *а* дуже часто спадає на *и* і навпаки; часто

так само букви *ы* та *и* пишуться дуже однаково. Через це часом трапляються випадки — якщо від цих буков залежить значення слова — неможливости докладного відчитання слів; а вже для досліду Шевченкової мови це велика перешкода. Скажемо, у „Кобзарі" Доманицького 1910 р. ст. 316 читаємо: Скирти і клуня зайнял*и*сь, а видання Книгоспілки 1927 р. II 20 це саме друкує (за автографом): Скирти і клуня зайнял*а*сь. Із цих прикладів докладно сказати про згоду двох підметів із присудком нічого не можна. Ще приклад: Ш десятки раз уживає *трохи*, але два рази в „Кобзарі" ст. 391 і 432 ужив *троха*, — не виключено, що тут може маємо *а* зам. *и* (хоч на Київщині форма „трохá лишень" відома).

Дуже часто замість *й* Ш писав *и*, — ніби в поспіху не було йому часу поставити півкола над *и*, напр. у Деннику: видъ однообразныи и суровый 88, рѣчеи 167, достоино 70, до новой перепоики 98, милыи эпитетъ 96 і сила т. п.

Характером деяких буков Ш міцно зв'язаний ще з XVIII-им ст. Так, велике *н* Ш ціле життя своє писав по-староукраїнському, на латинський взір: *N*. Так само за XVIII-им ст. йде Ш в формі свого *я:* він пише не *я* (це стара українська форма, перероблена з ѧ), але вживає того *я*, що в XVIII ст. було занесене з Росії, з переробленого ꙗ (писалося *а* з гачком згори, тепер ця форма панує в Галичині). Ця графіка Ш виразно свідчить про його зв'язок з українською рукописною літературою XVIII-го віку, про що знаємо ще й з великого числа церковних виразів у мові Шевченковій.

Шевченко скорочує слова звичайно по-стародавньому, цебто зазначає скорочення двокрапкою, як то звичайне в мові церковно-слов'янській; напр. в Листах його знаходимо (видання Академії Наук): С: П: бургъ 20, С: Петербургъ 8. 4, 25 руб:, Т: Шевченка 29, К: П: Брюлова 23 і т. ін.

Про зв'язок Ш зо старо-українською рукописною літературою свідчить ще одна його графічна звичка. Вдавнину при цифрах звичайно ставили крапку спереді й ззаді через те, що цифри писалися звичайними буквами, а ці крапки правили за сигнали, що маємо цифри. Це ж саме позісталося ще і в Ш письмі, при чому крапку він ставить при числівниках головних і порядкових без розрізнення, але ставить тільки одну крапку по числівнику, напр. у Деннику: въ 12. часовъ 153, 25. рублей 16, через 22. часа 5, прислалъ мнѣ 25. штук 30, съ 15. по 22. августа 81, въ 1847. году 13, ротами 1. Баталіона 38, сегодня т. е. 4. іюля 34, съ 7. апреля 11 і т. ін. Але пише Ш часом і йначе, напр. без крапки, або так: въ 5-ть часовъ 72. 106, 17-го или 18 г числа 39 і т. ін.

Всі ці відомості про Шевченкову графіку надзвичайно цінні для нас, бо дуже часто вони дають нам ключа для зрозуміння не тільки Ш правопису, але й його мови взагалі, як це побачимо в дальших розділах. Ось один на це приклад. В „Кобзарі" знаходимо (вірш: „Між скалами, неначе злодій") таке місце в оригіналі: „Ишлы мажери пьючи"; це дуже сумнівне місце, його звичайно читають: Ішли мажі рипьюч*и*; але чи це так, може це: Ішли мажі рип'юч*і*? Такими місцями переповнений „Кобзар". (Далі буде).

Іван Огієнко.

Румунські слова в українській мові на Буковині.

В українській мові на Буковині прийнялося невеличке число румунських слів, а це не дивота, коли взяти на увагу близьке сусідство з румунами, як також і те, що Буковина цілі століття була частиною Молдави, а по 150 літнім австрійськім володінні, коли румунський вплив тільки незначно ослаб, стала знову провінцією румунської держави. Що трохи з румунського лексикального скарбу дісталося й на Покуття та по нинішній день удержалося там у народній мові, це вияснється близькістю галицького Покуття до Буковини та неперервними живими зносинами між ними донедавна, а також і тим історичним фактом, що Покуття, почавши від кінця XIV. століття, кілька разів належало до Молдави — як застава польських королів у молдавських господарів за позичені гроші.

Хоч румунських слів в українській мові не багато, але деякі з них, наприклад питальна частка *варе*, або прислівник *май*, так закорінилися в народній мові, що їх почувш майже на кожному кроці, і навіть інтелігенти, що вийшли з-під сільської стріхи, не легко їх збуваються, хоч перебули шкільну освіту (до війни) в українській мові. З повістей Федьковича можна назбирати зо дві десятці румунських слів, хоч тут треба нам пам'ятати, що деякі з них майже невідомі в народі, як, напр. „гармасар", „скрофеня", а були вони може тільки в мові самого Федьковича, що довгий час перебував ув Ардялі в румунськім середовищі, серед румунського населення. Дещо з румунських слів викинули певне редактори журналів, де друкувалися повісті Федьковича. Значно менше, як у Федьковича, та все таки трохи знайдеться румунських слів в оповіданнях Василя Стефаника, Марка Черемшини та інших письменників із Покуття, у тих частинах, де вони виводять селян із їх звичками й мовою.

Більшість слів румунського походження, що їх далі наводжу, чув я в рідному селі Банилові над Черемшом (між Вижницею і Вашківцями) у Сторожинецькому повіті на Буковині. Село чисто українське (поминаю невелику кількість жидів та поляків, що мимохіть підпадали впливові української більшости), ніяких румунів тут я не знав, хоч село має трохи ходачкової шляхти з румунськими прізвищами, як: Репта, Драґінда, Тотоєскул, що однак не говорить іншою мовою, а тільки українською. Ті самі слова дісталися до мого вуха також у інших місцях Буковини, так що не помилюся, коли скажу́, що їх уживання в народі поширене по цілій Буковині. До деяких із них додаю відповідні місця здебільшого з повістей Федьковича; в багатьох випадках, не маючи змоги дати відповідну цитату з творів наших письменників, подаю приклади від себе.

З прилучення Буковини до Румунії — по світовій війні — зачали в українську мову вдиратися нові румунські слова, що поволі витирають давні германізми або й українські терміни, як от, напр.: „префект" (повітовий староста), „примар" (двірник, війт, бурмістр, начальник громади), „перчептор" (податковий урядовець, австр. секвестор), „перчепція" (уряд податковий або так ненависний селянам „штайрамт" з нім. Steueramt), або й цілі вирази в українських дослівних перекладах, як напр. „робити військо" з рум. a face armata, замість українського „служити в війську", і т. ін. Та я цими „новиками" не займаюсь, а обмежуюсь лексикальними елементами, що ввійшли в нашу мову ще до світової війни.

Румунський слівник, що я ним користувався, це: Dicţionarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească". Partea I. Dicţionarul limbii române din trecut şi de astăzi de I.-Aurel Candrea, profesor la facultatea de litere din Bucureşti. Букарешт, 1932 (Енциклопедичний ілюстрований слівник „Румунська Книжка", Частина I. Слівник румунської мови давньої й теперішньої, склав I. Аврель Кандря, проф. філософічного факультету в Букарешті). Слівник зложений дуже старанно, і подає походження слів, оскільки воно вияснено остаточно наукою. Слівника цього зазначатиму скорочено: К а н д р я.

Із творів Юрія Федьковича послугуюся виданням НТШ: „Повісти й оповідання Осипа Юрія Федьковича", видав др. О. Колесса, Львів, 1902, том II, а також томом IV: „Матеріяли до життєписи Осипа Юрія Гординського-Федьковича", видав др. Осип Маковей, Львів, 1910 (скорочення: Федьк., Федьк. Мат.). З оповідань Василя Стефаника мав я під руками тільки: „Камінний хрест", „Засіданнє", „З міста йдучи", „Вечірна година". З оповідань Марка Чоремшини тільки: „Основини", „Святий Николай у гарті", „Хіба даруймо воду", „Більмо" (при цитатах із обох останніх авторів не подано сторінки).

А. Йменники.

Бадіка, бадічка, у гуцулів старший брат для меншого чи для меншої сестри є бадіка; дальше воно значить: старший, бідний, чужий чоловік. Федьк. 6: „Б а д і к о, кажу я (менший брат), та й

справляю на гостинець, — адіт! Гей, крикнув мій брат (старший)...“; або Федьк. 136: „Вона (менша сестра) мені в ноги! „Бадічку“, каже, „простіть мене, я согрішила“; або Черемшини („Хіба даруймо воду“): „Бодай вас, бадіку, неволя втела, які ви смішні“. Інколи в формі бадю! як оклик здивування або страху, напр. Стефаник („З міста йдучи“): „Ото зараз упалит град, бадю, бадю, піде хліб у нівец!“ Румунське bade, здрібніле bădică (читай бъдікъ) — титул, що його дає менший брат старшому, молодший селянин старшому, селянка свому чоловікові, або коханому, коли говорить просто до нього або як говорить про нього; міщанин так каже селянинові; інколи „бадіка“ має пейоративне значення. Кандря ст. 110. Походження цього слова не вияснене.

Баюр, баюри, баюрки — вповивач, поясок до торби (тайстри), вузенький пояс для малих хлопців, пояс більш артистично тканий у порівнянні з окравкою (крайкою). Федьк. 37: „От постягали з них та опиночки, та коралі, та монества, та пояси, та баюри, доста того: посмішили дівчат.“ Рум. baier (з лат. bajulus), bair, baieră — вузький поясок, стрічка, Кандря 112.

Бриндушка, звичайно бриндушки, — так звуться перші весняні квітки синьої та білої фарби, з рум. brînduşă (чит. бръндушъ) „бриндушка весняна“, „бриндушка синя“, „бриндушка гірська“, різні роди Crocus'а. Кандря 172.

Буката — кусник, кусок, шматок, напр. буката хліба. В. Стефаник („Камінний хрест“): „А всего маєтку лишив йому тато букату горба щонайвищого. Рум. bucată (з латинського buccata „кусок“) має таке саме значення, що й в українській. Кандря 176.

Вакар — пастух до рогатої худоби; з рум. văcar (від vacă-корова) пастух до корів (лат. vaccarius). Кандря 1395.

Курмей — короткий мотуз для прив'язування худоби, рум. curmeiu (чит. курмий), кусник шнура (вужевки) з липової кори, curm (з лат. вульг. *cormus, грецьке κόρμος-кусник), шнур для прив'язування худоби, короткий кусок волокна, Кандря 373.

Моша — в укр. мові значить тільки „баба-повитуха“, напр. у Федьк. 387: „...іде громадка людий від хресту, отец наперед, моша з дититинов за ним, а далі куми, роди....“; рум. moaşă-баба, стара жінка, повитуха, Кандря 791. Моша в рум. утворене від іменника чоловічого роду — мош, а це знов Кандря 803 порівнює з албанським moše „старий“.

Мошія (мушія) — велика земельна посілість на Буковині від рум. moşie (мошіє) „дідизна“ (moş дід), Кандря 803.

Парть — частина, користь, щастя; Федьк. 68: „от і дав їй Господь парть (щастя): діждалась і худібки помалу, і пасіку собі розвела..“; або Федьк. 207. „...а я переконаюсь, чи ти мене вірне любиш. О, щоб то хоть соту парть (часть) так, як я тебе!“ Рум. parte (з лат. partem) — частина, щастя, доля, Кандря 905.

Плай — гірська стежка, у Федьк. подибуємо дуже часто, напр. ст. 42: „Стара випровадила їх аж у плай, вернулася, плаче“; або ст. 324: „Іди право отсим плаєм, що межи скалами веся..“ Рум. plaiu (з лат. вульг. plagius) — гірська сторона, широкий незарослий лісом простір на узбіччю гори. Кандря 950.

Плова — сильний дощ, із рум. ploaie (чит. плой'є) дощ із лат. вульґ. *ploja, клас. pluvia, Кандря 957.

Приц — ціна, вартість, напр. приц на худобу, з рум. preţ (чит. приц) — вартість, заслуга, значення (лат. pretium), Кандря 998.

Путеря — сила, напр. не маю путері; Федьк. уживає інколи утвореного з „путеря“ дієслова — путерувати, напр. Федьк. Матеріяли 58: „...не маю ґрейцаря, аби домів поїхати, бо пішки не путерую йти.“ Рум. putere з родівником puterea (путеря) сила, Кандря 1031. Рум. іменник утворений від дійменника дієслова putea, отже putere, зате укр. дієслово „путерувати“ від іменника „путеря“.

Трифоя, трифой — конюшина, в Банилові „травка“, у Федьк. 372. „...Подивись лиш, яку онде копицу трифою з вівсом таскає оперед себе“. Рум. trifoiu з лат. trifolium, Кандря 1333. К. б. Роман, Румунія. Проф. Іван Дощівник.

Назви сіл у Сяніччині в XV столітті.

Оця статейка спирається на матеріялі, що я зібрав його з XI та XVI тому „Akta grodzkie i ziemskie" із т. зв. бернардинського архіву у Львові. Згадані томи містять записки судів, що відбувалися на замку в Сяноці для цілої „Сяніцької землі", а до неї зараховували колись теперішні повіти Сяніцький, Коросняньський, Ліський, Березівський та частину Добромильського.

Акти починаються з дня 18. 12. 1423, отже з того часу, коли на цих землях люди судилися ще українським правом, бо польське право почало обов'язувати на українських землях, що належали до Польщі, у 1435 році, на основі Ягайлової постанови в Єдльні з 1433 року.

Я обмежуюсь до назов сіл у теперішній Сяніччині, щоб не призбирувати забагато матеріялу, та подаю тільки ті назви, що різняться від теперішніх. Зазначую при тому, що латинська транскрипція назов у великій мірі хибна, бо часто йшла за угорською вимовою (Sanog, Sanoczeg, Jurgiowicze).

Село З б о ї с к а, що існувало вже в р. 1429 (першу відомість про нього знаходимо в актах із 9. 4. 1429), звалося колись „Boyska". Ця назва повторюється ще в акті з 5. 7. 1432, з 16 серпня 1435 та з 18. 3. 1447. Акт із 1451 називає його Bogiska (communitas de villa Bogiska). З назви видно, що вона має спільний пень із „боєвищем, побоєвищем" й аж пізніше забулася первісна підстава назви та перемінилася на нічим необосноване „Збоїска", що також зазначує в своїм творі про Сяніцьку землю в XV ст. польський учений Домбковський. Теперішня етимологія виводить назву „Збоїска" від слова „zbój", а нарід почувається такою назвою покривджений.

Село К а р л и к і в звалося колись Crolicowo (9. 4. 1429), Crolicowa (7. 5. 1433), Crolikowa (30. 4. 1436). І тут перерібка назви дуже нещаслива, бо замість правдивої назви, що походить від „король", отже Короликове (село), змінили її нещасливо на Карликів.

Село Ф а л і ї в к а зветься Fallelowka (10. 4. 1434), Phalewka (10. 7. 1434), Faleowka (7. 2. 1447). Назва походить від власника й основника Phal'a.

Село Ю р' ї в ц і звалося колись Jurgiowicz (25. 8. 1425), Jurgiowcze (2. 7. 1429), Jurgiowice (25. 1. 1431). Знаючи, що в судових актах буква *g* часто виступав замість букви *k*, будемо мати правдиву назву „Юрковичі". Назва Jurjowcze стрічаємо 13. 2. 1434, а Jurgowecz 10. 7. 1434.

Село Л і ш н я — це скорочена назва, а походить від слова „ліщина", про що свідчать його давні назви Lesczna, Leszczno, Leszczene, Leszczina, та назви властителів села Leszczinski, Leschczinski, Lyeszczenski, що повторюються кільканадцять разів, починаючи з 1439 р.

Село М о р о х і в подибуємо під назвою Mrochowa, а рідше — під назвою Morochow.

Н о в о с і л ь ц і, що їх так зовуть від теперішнього власника „Новосільці-Гнєвош", звуться в актах Nowosedlcze, Nowosedlecz, Nowosedlce, Nowosedlcze, Nowoszedlcze.

П е л л я (тепер Пельня, Pielnia) звалася давніше Pella, Pelle, Pyelle. Належала вона в XV ст. до шляхтича-українця Петра Смолицького, що був суддею та каштеляном сяніцьким. По його смерті перейшла на його свояків, що потім звалися Пельвельськими. Походження слова „Pella" може можна б вияснити одною запискою. В акті з 28. 6. 1467 число 368 стрічаємо назву цього ж села „Byella" — отже „біла", а такі назви сіл стрічаються частіше на галицькій землі. Цікаве ще й те, що колись були дві селі цієї назви, бо акт із 20. 6. 1458 говорить: „in duabus Pellis villis", а також стрічаються в актах назви Pelle Superior, Pelle Mediocris.

В е л и к о п о л е (Wielopole) звалося Wielepole, Welepole, Velepole, Vielepole. Ці назви повторюються понад 50 разів в одному томі актів.

З а г і р' я (тепер Zagórz) звалося Zagorze, Zagorzye ta Sagorze. Назва села появляється вперше в актах з 1439 р.

З а г у т и н ь пишеться в актах як Zawtin, Zawthin, Zahoczin, Zawhutin, Szauthyn,

Zauthuthin, Zahotin, Zahuthin, Zahoczina, а назви його власників: Zawthinsky, Zauthinski, Zahuthinski, Zawhutinsky. Вперше появляється ця назва 15. 2. 1424, а в актах стрічається понад сотню разів.

Волиця звалася колись „Св. Петро“ (St. Petrus alias Wolicza), бо доходи з цього села були призначені на костьол св. Петра в Буківську. В актах стрічаємо назву „Св. Петро“ раз (16. 8. 1435), натомість назву Wolicza, Volycza досить часто. І Волиць було колись дві, бо акти говорять про „Volycza magna“ та „Volycza parwa“.

Теперішня Sieniawa звалася в XV ст. Synyawa (18. 5. 1443), Szynawa (4. 6. 1438), отже дійсна його назва Синява.

Теперішнє село Załuż звалося Zalusze, Zalusza, Zalussye, Saluszie, отже правильна його назва така, як говорить нарід: Залуже. Лежить воно дійсно за лугом.

Полонна зветься в актах „Plona“ (1. 6. 1444: „Knyaz Balko de Plona“).

Сянік. Ф. Коковський.

Прислівники на *-о*, *-е* в українській мові.

(Докінчення).

В пам'ятках[1] стрічаються, щоправда, стягнені форми рідко, але їх така мала скількість у порівняні з прислівниками на *-е*, що здогадний їх вплив на останні дуже мало правдоподібний.

Друге пояснення — „нове е“, — що є тільки досить зручною модифікацією першого, теж мало переконливе. Його б розуміти так, що прислівн. з *-е* запанували вже після того, як закінчився процес стягання зложених форм прикметникових. Однак перечить цьому вище сказане за стягнені форми, а також поява того *-е* вже в XIV ст., а може й давніше[2].

Остається третя й четверта думка, тобто це *-е* — то фонетична відміна ятевих форм і вплив відповідних форм польської мови. Ні одна, ні друга, окремо стоячи, теж нічого певного не каже, але розглядаючи їх разом, другу, як доповнення першої, зможемо прийти до певних висновків. Розумію це так. Не кожне праслов. ě розвинулось на українському ґрунті в *і*; його заступником буває деколи і *е*, засвідчене в пам'ятках і декотрих теперішніх говорах. Так, стрічаємо його в Збірниках Святослава 1073 і 1076 рр., хоч дехто (як Шахматов, Очерк, 324) вважає це вірною передачею староруської церковної вимови старо-болгарського звука ě, а не відбиттям живої мови Киян з XI ст. (як думає Кримський). Дальше, в грамотах, згадуване хоч би: свєдоцтво; в „Лексиконі“ Беринди: к' ласцє; в писаннях Ставровецького: грєхи, тєло, тєлєснє[1] і ін., що стало повторюються в одних і тих самих словах. В північно-українських говорах вимовляється давнє ě як *е* або *и* до сьогодні, коли воно в ненаголошеному складі з попереднім твердим приголосним, нпр.: мешок, або мишок, бельмо́, стена, бежить або бижить[2].

---

[1] Наприклад автори книжки: „Історія форм української мови“ проф. М. Грунський та П. Ковальов (Харків, 1931) так про це говорять (ст. 242-243): „Та вже досить рано почався процес переходу членних форм у нечленні (тобто зложених у стягнені). Так, у Збірнику 1076 р. вже читаємо: чюжє; в уривку з Життя Теклі XI в. възвръженая, але поряд възвєржєна, пропов'ѣдана; в псалтирі А. Бичкова XI в. вєлика радость 3 б. В українських грамотах стягнені форми жін. та н. роду вже доволі ряснюють: писана, оу'ѣхана, дана; знакомито, св'ѣдомо, божьє; частіше форми приналежности: ходкова, чємєрєка, пилипова; любартово, тактамышєво (слово). Правда, важко напевне знати, чи то результат стягнення, чи може залишки колишніх іменних форм (підкр. моє, Й. Ш.). Тим більше, що форми інших відмінків, як, нпр., род. н. роду: воуфимкова (сєла) та інші вказують на залишки іменної деклінації. Проте за процес стягнення вже яскраво свідчать такі форми ніяк. роду, як: чєрєпынє, крєщєнє (имя), паматнє (свєдоцтво). У Радивиловського (XVII в.) уже панує нечленна форма: добра идѣя“.

В Крех. Апостолі 1560-х років немало стягнених форм, див. монографію І. Огієнка ст. 425.

[2] На добре, зле, як на знах. від прикметн. на с. рід, уперве, як було згадано, вказав Міклошіч. Цей велико заслужений для словістики вчений не в одному був би змінив свою думку, якби був мав під рукою всі оті джерела й матеріяли, що ми їх тепер маємо. Дуже загальниково про ці форми в Граматиці укр. мови Проф. Ст. См. Стоцького: Gram. §46, 1, 2.

[1] Див. І. Огієнко: Крех. Апостол, ст 236-247.

[2] І. Зілинський: Карта українських говорів, Варшава 1933, ст. 4, ширше про це пор.

Таке *е* (*и*) з ě стрічається в поодиноких словах і в інших деяких говорах, і прийнялося в літературній мові, нпр. с*и*діти, *д*итя, *д*итина, а зате в надсянських і лемківських говірках[1] правильне *і*: сьідьити, дьітя, дьітинча, дьітяточко; наведу ще: видрó, вéдра (n. pl.), зам. відрó; телесá (насмішлива назва шлунка, зап. з Поділля), але тіло; у Франка (Зівяле листє): Пісне, моя ти підстрелена пташко, зам. підстрілена.

Отож мусіла бути вдавнину (коли до сьогодні є) якась околиця, де ě переходить в *е* в знаних умовинах[2]. Нею були північно-західні говори, що в XIV-XV ст., за доби литовсько-руської держави, мали без сумніву вплив на актову мову грамот, що пізніш (XVI-XVII) зробилася спільною письменською мовою білорусів і українців. Звідси і *е* (*и*) з ě замість *і*, що позначилося в пам'ятках, а з них перейшло до говорів, не сягаючи однак найдальше віддалених, надсянських і лемків. Звідси, думаю, і беруть початок прислівн. з *-е* у грамотах. Певно їх у той час було ще мало, бо взагалі словарний засіб писарів грамот був невеликий. Тільки в XVI-XVII ст. набирають вони величезного поширення у зв'язку з значним впливом літературної мови польської[3], а в ній тоді прислівники з -ě були загально вживані[4] і багато з них живцем перенесені до письменської української мови тих часів. З упадком схоластичної літератури вони враз із іншими рясними полонізмами зникають, тільки не безслідно; частина їх все ж таки входить у склад народньої мови, мішається з її рисами і приймається за свої. Те ж саме і в польській мові, має вона теж чимало українізмів (і взагалі русизмів[1]). Явище зрозуміле в розвитку всіх мов, що з собою сусідують, тим більше української й польської, що їх багатовікове спільне життя не могло не зазначитися у взаємних впливах одної на одну.

Важко розмежувати, котрі форми з *-е* брати на карб польського впливу (без сумніву значного), а котрі поясняти фонетичними змінами. Бо ж цікаве, що надсянські й лемківські говірки, хоч виказують деякі сліди старих полонізмів (нпр. голосні носові, г ґ), прислівників з *-е* сливе не знають, а ті тільки з *-і*. Врешті жива мова творить і тепер форми з *-е*, що для нього назва „нове е" вповні відповідала б.

Тому не випадково дехто з наших україністів стало оминає форми: добре, зле, заступаючи їх іншими: гарно, погано, лихо, що не завжди є їх рівнозначними синонімами. Навпаки, кращі стилісти, вже з верховин нашої літературної мови починаючи, охоче впроваджують до своєї мови прислівники з *-е*, і нав'язують тим самим до традиції XVI-XVII ст.

Наведу, нарешті, як маються прислівники, що про них мова, в інших слов'янських мовах. Схоже їх відношення є ще в мові російській[2] і болгарській[3]; у сербо-хорватчині форми на давнє -ě вже цілком заникають, запановують тільки з *-о*[4]. В західньослов'янських мовах в одних — в польській[5] і чеській[6] — переважають форми з *-е* (resp. ě), в дру-

---

Wł. Kuraszkiewicz: Z badań nad gwarami północno-małoruskiemi, Rocznik Slaw., t. X, Краків 1931, ст. 179 і д., І. Огієнко: Крех. Апостол ст. 244-246.

[1] І. Верхратський: Про говор гал. Лемків, ст. 290, 410 і його ж: Про говор долівский, ст. 15; s'id'ity вніс Міклошіч до свого Etym. Wörteb. d. slav. Sprache, хоч то тільки говіркова риса.

[2] Проф. П. Бузук: Говірка Луцької Євангелії XIV в., »Зб. Ком. досл. укр. мови«, Київ, 1931, І 124.

[3] Пор. І. Огієнко: Wpływ języka polskiego na ukraiński w XIV-XVI w., Pamiętnik zjazdu nauk. im. J. Kochanowskiego, Краків 1931.

[4] Пор. St. Dobrzycki: Przysłówki na *-o* i -ě, utworzone od przymiotników w języku staropolskim na podstawie zabytków wieku XIV-XVI, „Prace Filolog." t. VI.

[1] Пор. L. Spławiński: Wzajemne wpływy, op. cit.

[2] В. А. Богородицкій: Общій курсъ русской грамматики, Казань, 1904, ст. 185, є новіше видання 1913 (?), та не мав його я під рукою; теж Berneker; Russische Gram.[2], Sam. Göschen, 1920, ст. 101.

[3] Leon Beaulieux: Grammaire de la langue bulgare, Париж, § 143, 2.

[4] Leskien: Gram. d. serbokroatischen Sprache, Heidelberg 1914, ст. 406.

[5] J. Nowakowska: Określniki sposobu w języku polskim, Львів, 1933, ст. 10.

[6] Em. Smetanka: Adjektivna adverbia na -o a -ě v staročeštině, Listy Filologické, t. 22 (1895).

гих — у словацькій[1] — з-*е* уживаються нарівні з -*о*. Отже українська письменська мова XVI-XVII ст. була, щодо цього, більше зближена до західньослов'янських мов.

Львів. Йосип Шемлей.

Окремі замітки про українську мову.

Земля. „Откуду єсть пошла Руская земя, кто в Киевѣ нача первѣє княжити и откуду Руская земля стала єсть". „Землю Турецьку проклинали". „У землю Арабську запродати". „У Турецьку землю занесло". „В землю Біларапську". Як у Літопису, так і в козацьких Думах слово „земля" вжито в значенні „держава". Це чисто політичне значення слова, в розумінні державної території, або области її, це взято з грецької культури, що її впливи в Україні були величезні. Акад. Васильєвський, аналізуючи „Записки грецького топарха" (Хв.), звернув увагу на термінологію цієї пам'ятки. В ній державу, імперію, область держави називає автор записки *ἀρχή*, що означає „влада, управа, верховна влада, царство, володіння" і відноситься до території як *δύναμις καὶ χώρα*, тобто містить у собі поняття: політична могутність, сила, суверенітет, влада (дюнаміс) і земля, область, територія (хора). В цім значенні *ἀρχή* замінилося словом *γῆ*, що означає в перекладі „земля", а в цій заміні означає державу, політичну одиницю, царство (Васильєвський, „Журн. Мин. Нар. Просв.", 1876, кн. VI, с. 391 і 394).

Таким чином, літописні вирази: Поляньска земля, Русьская земля, Деревьска земля, Болгарьска земля, Галичька земля і т. д. — це означення словом „земля" держави (*γῆ = ἀρχή*).

Слова послів до кн. Ольги: „Посла ны Деревьска земля" означають: прислала нас Деревлянська держава. А як головний елемент держави нарід, то це означає: послав нас Деревлянський нарід. Тут же далі кажуть і про „князя Деревського", про владу. Таким чином маємо означення всіх трьох елементів держави в слові „земля": нарід, влада й територія. „Откуду єсть пошла" і т. д. — це звідкіля пішов початок руської держави, хто в Києві почав перший княжити і звідкіля Руська Держава утворилася. Прага. С. Шелухин.

P. S. Стародавне слово землꙗ від найдавнішого часу мало багато значень, напр. земля terra, цілий світ, володіння й т. ін. Але вже в пам'ятках XI в. землꙗ дуже часто визначає „держава" *βασιλεία* або нарід. Нагадаю хоча б із Остромирової Євангелії: гр. *ἐκ τῆς βασιλείας* Мт 13^{41} тут перекладено: отъ коньць землѩ. Акад. І. Срезневський у своїх „Матеріялы для словаря древнерусскаго языка" т. І ст. 972-974 1893 р. подає десятки дуже проречистих прикладів із староукраїнських пам'яток, що землꙗ — це держава або нарід. І. О.

До слова „угава́ти". Слушно пише проф. Ільїнський, що в питанні про походження слова „угавати" можна говорити тільки про корінь „гов". На мою думку його твердження можна скріпити говірковим словом „уго́вкати" (дуже рідко: „уго́втати"), що має саме таке ж значення, як і „угавати": заспокоювати. Наприкл.: „Діти так розбавилися, що годі було їх уго́вкати", або: Колись шалів, а тепер уже уго́вкався". Це слово чую часто в полудневій частині Золочівщини. Чи не буде в зв'язку з тим оклик „гов!" (знач. стій, перестань і т. ін.), так часто вживаний у візників до коней або й загально в звичайній розмові між людьми. Ремезівці. Р. Завадович.

Недобі́р, а не Медобори. На Поділлі над Збручем протягаються горби, що в українських географів звуться Товтри, у польських підручниках „Медобори". Назва „Медобори" хибна, повстала через непорозуміння; в літопису Величка і в єпископських візитаціях XVIII в. ці горби звуться Недобір — це їхня народня назва. Що означає це слово, — чи не місце, де бір не доростає (як „недорід" і под.)? Чи не міг би хто із надзбручанців поінформувати, чи назва „Недобір" уживається на місці і в якому значенні? Львів. Др. І. Кр-ч.

Анекдоти про українську мову. Літературна укр. мова розвивалася поволі з різними перешкодами й невдачами; нераз доводилося кувати нові терміни, що по-

[1] S. Czambel: Rukovät' spisov. reči slov., Turč. sv. Martin, 1919, ст. 106.

казувалися незгідні з духом мови, важкі або й смішні; нераз треба було довго боротися з висловами й формами, що здавна вже в мові прийнялися. Тому нерідко в боротьбі за чистоту мови за оруддя вживалася сатира, сміховинка, влучно складений анекдот. Хочу на цьому місці пригадати деякі з таких мовних анекдотів, у надії, що вони будуть цікаві для мовознавців і ширшої громади, що цікавиться розвитком мови.

В 1870 чи 1880-их роках у Галичині на термім „зміст“ уживалось слово „грясть“. Чув я таке пояснення: якийсь редактор не знав, як перекласти польське treść і написав „трясть“; складач у друкарні припадком замість *т* на початку дав *г*, і так повстала форма „грясть“, і почала гуляти собі по галицьких виданнях...

В Галичині народилось слово „позаяк“. Були його прихильники, були й вороги. Один із учителів-українїстів (не пригадую собі, котрий саме) попадав у крайній гнів, як хто з учнів уживав цього слова, і викрикував: „Позаяк, поза-так, поза пліт, поза двері, поза школу“...

Від 1903 р., після студентських розрухів у Росії, до Галичини напливало багато студентів-наддніпрянців; вони з насмішкою відносилися до місцевих галицьких мовних форм і склали такий зразок галичанщини: „Як-им ішов трохи-м не впав, мало-м я ся не забив“, — це виглядало, як накопичення власних імен: „Яким ішов, Трохим не впав, мало Ися не забив“...

Деякі священики в Галичині вороже ставилися до українського перекладу св. Письма і запевняли, що слова: „Возста Господь и опоясася“ перекладено: „Встав Пан і підперезався“...

Таких анекдотів можна б зібрати більше, — може хто з читачів „Р. М.“ пригадає ще що цікаве.

Львів. І. Кр-ч.

P. S. Іван Франко в своїй праці: „Нарис історії українсько-руської літератури“ 1910 р. пише про переклади П. Куліша дуже неприхильно, і твердить, що в перекладах цих ішла справді чудернацька українізація імен власних, такик, як Мусій замість Мойсей, Оврам замість Авраам і Сруль замість Ізраїль, що доводило до таких курйозів, як переклад біблійного „Да уповаеть Израиль на Господа“ на архиукраїнське „Хай дуфає Сруль на пана“ ст. 176-177. Це твердження Франка — тільки анекдот, бо подібного місця в перекладах Куліша ніде нема... І. О.

Позаяк. Не розумію, чому проти цього слова йде зневажлива нагінка? А то й потворилися насмішливі та жартівливі легенди... Бож воно чисто народне, тільки визначає інше. Що проф. Огоновський, а за ним інші вживали його невластиво й помилково, це ще слабкий і крихкий привід, щоб проганяти його з літературної скарбівні. Пазаяк розповсюднене в Цуцилові, надвірнянського повіту (Цуцилів мовно належить іще до Бойківщини), і його значення: з-за чого. „Нема позаяк вижити.“ В Старому Коблі: Позакудй. о. Юрій Кміт.

Хмакй. Три чверти цілого Володавського повіту займає українське плем'я, що різко відмінне від іншої людности Підляшшя, — це т. зв. тут „хмакй“. Вони мають відмінний оригінальний одяг, відмінну мову. Майже зовсім не піддалися денаціоналізації та й тепер не піддаються. Національна свідомість у них дуже висока. Самі хмаки себе так не називають, — це так прозивають їх околишні племена: шмилі, поліхи тощо. Мова хмаків — північно-українська, з дифтонгами *уо* і т. ін., та з незмішуванням старого и і ы, кажуть, напр., ходіті, ходілі і т. ін. Один селянин із села Цурина, Михалко Левчук, склав вірші про цих „хмаків“, де пише:

„Дивись, — Го́ля, Коденéць, Вúголів, Ситúта, Кривовéрба і Угнúн, Любень, Хворостúта та ще сел більш ниж десять можна тут назвати, тілко гладко нема як всіх тут звіршувати. От, як бачте, тих людок межи всіми нами за єдно словце їх звуть якимись „хмака́ми“. За такеє от словце, котре вимовляє по-свойому кождий з них і „хмо“ прикладає. Там не скажуть: „ми були“, а скажуть: „булі хмо“, і не скажуть: „ми дали“, а скажуть: „далі хмо“. Воно, бачте, теє „хмо“ не що, як позичка, з давніх літ воно було, тепер вже привичка“. Вишниця. Д-р Т. Олесіюк.

Життя слів.

Вино, як картяна масть, походить від нім. grün — листя винограду, бо вдавнину цю масть зазначали листями винограду; чеське vino, виноград. Прийшло до нас від чехів і поляків. Див. піка.

Виноград встаровину дуже часто визначав не тільки виноград у нашім розумінні, але й садок. Напр.: Смоквь (смоковницю) имѣаше нѣкъто въ винградѣ своємь, „Ізборник“ 1073 р. Те саме маємо і в теперішнім тексті Євангелії: Смоковницю іміше нікто в винограді своєм всажену Лк. 13⁶. Це старше зна-

чення „винограда“ як „сада“ часом маємо й тепер у нашій мові, напр. у пісні: Ой у саді-саді, саді винограді. У Києві в Липках була гарна Виноградна вулиця, — назву отримала від великих садків, що були там у XVII в. (а винограду там ніколи не було).

Вищесказане, нижческазане, „як казав я про те вище“, „як буду говорити нижче“, — усе це стародавні способи виразу, повсталі ще тоді, коли писали на звитках чи звоях, а не на листах книжки кодексової, що появилася пізніше. В звитку справді написане стояло вище чи нижче.

Вівторок див. тиждень. Див. ще „Р. М.“ 1933 р. ч. 5. ст. 182-183.

Віта́ти, ст. сл. витати визначало перше „мешкати, пробувати“; так, у договорі з греками 907 р. читаємо: Приходящии Русь да витают у святого Мамы“. Пор. ще ст. сл. обитати (з обвитати), обитѣль. Рано повстали й слова виталище гостиниця, витальница, витальникъ, витатися здороватися. Первісне зна́чення „вітати“ загубилося в нашій мові, але ще позісталося в слові „завітати“; знати його ще й у Шевченковім: Ти прісносущий, всюди з нами, вітаєш ангелом святим 478. У Шевченка ж маємо ще вітати „запрошувати“: Музику наймає, і нерівню титарівну у танець вітає 370. — В зах. укр. говорах позісталася давня етимологічна форма ви́та́ти; але в східньоукр. говорах і в мові літературній тільки ві́тати, пор. східньоукр. зі́ма, браті́к, вулі́к, ґудзі́к, або західньоукр. трубі́ти, проті́в, розхрі́станий і др.

Влада, власний див. волость.

Во́здух, воз-дух, стародавнє наше слово, дуже часте ще й тепер у нашій народній мові. В мові літературній його зовсім уже заступило слово повітря. Див. повітря; див. „Рідна Мова“ 1933 р. ст. 73.

Воловід — це налигач, що ним волів водять, воловóдити — водити налигачем волів, а тепер уже й інших: Царем хотіли б воловодити, Б. Лепкий, „Мотря“ I 291. А що водити волів справа забарна́, повстало й нове зна́чення „воловóдити“ — проволікати, непотрібно затягувати справу.

Волость — це переклад церковнослов'янського власть, о̑бласть. Слово „область“ напочатку визначало тільки „владу“: Область имамь положити ю и область имамь пакы прияти ю, Остромирова Євангелія 1056 р.; потім „область“ стало визначати й ту територію, що на неї ширилася влада. Те саме значення мало й старе слово „волость“: перше це була тільки „влада“, а потім і територія влади. Напр. Літопис Лаврінів: Не имѣють волости купити паволокъ. Євангелія Пересопницька 1556 р. Лука 12: Дам тобѣ сію волость всю и славу. Стара форма „власть“ з *-ла-* замість *-оло-* відома в нас дуже рідко, а саме в словах: влада, власний, — ці слова, як і в польськім (тут ще zwłaszcza, Władysław) перейнято з мови чеської, де *-ла-* завжди.

Во́ля, часта назва місцевостей. Вдавнину часто, закладаючи нові оселі, звільняли їх на певний час від податків, цебто давали „волю“ від них. Звідси й пішла їхня назва Воля, Волька. Пор. Слобода.

Вулиця, улиця, у-лиц-я, спочатку визначало вхід до дому, ворота, місце перед лицем (у-лиця) дому; пізніш виробилося трохи інше значення — прохід між „лицями“ чи лицевими сторонами домів. Напочатку звичайно маємо приставне *в*: вулиця.

Чистота й правильність української мови.

Відповідь на запитання наших Читачів.

Поетична вільність, licentia poëtica (Студ. Ярий). У нас скрізь ще й досі панує зовсім неправдивий погляд на зміст т. зв. „поетичної вільности“. Звичайно розуміють під licentia poëtica всякі відступлення поета від загально прийнятих норм мови, що викликані вимогами розміру або рими. Таке розуміння давно вже поховане в добрій поетиці. Тепер добрі поети взагалі не користаються „поетичною вільністю“, позіставляючи її тим, що зле володіють словом. Сучасне розуміння „поетичної вільности“ таке: вільно поету, з вимог ритму чи рими, вжити однієї з декількох справді реально існуючих форм; але коли поет із кількох форм уживає гіршої чи рідшої, — то ознака слабости поета; коли ж поет занадто часто вживає „поетичної вільности“, то це вірна ознака, що мови він добре не знає; а коли поет уживає зовсім неіснуючої форми, напр. наголосу, то це...

помилка, а не „вільність“. Взагалі цю „вільність“ треба оминати десятою дорогою, і ніколи не оправдувати своїх мовних недостач „поетичною вільністю“. До свого вибору в нашій літературній мові поет має багато і форм, і способів, але треба: 1) щоб він усе це досконало знав і 2) щоб уживав реально існуючого. Творячи поет нові слова, повинен пильнувати, щоб новотвір не суперечив духові нашої мови. Ось через це проф. K. Nitsch правдиво скаржиться („Język Polski“ 1934 р. ст. 2), що „наївний погляд на licentia poëtica дуже поширений навіть серед істориків літератури і добрих стилістів“.

Церковна вимова (о. Є. Модрицький у Судовій Вишні). Теперішні богослужбові наші книжки друкуються, на жаль, за московськими синодальними зразками, а не за своєю стародавньою традицією, а тому й не легко священикові дотримуватися української вимови. Так, у стародавніх наших книжках все писали: ца́рю нб҃е́сный, и҆мѧ̀, да́си, са́ми себѣ̀, бꙋ́дꙋщагѡ вѣ́ка, а це й показує правдиву нашу вимову. В старих книжках дуже часто маємо Го́сподь, але не рідке й Госпо́дь. Букву н по р вимовляємо як наше *и*: Христа́, при́сно. В наказовому способі вдавнину все писали в наших книжках ѣ: помолѣ́мсѧ, пріидѣ́те поклонѣ́мсѧ и҆ припадѣ́мъ і т. ін., тепер — за московським зразком — неправильно пишуть у наказовім способі н, але таке н треба вимовляти як *і*. Форму са́ми можна вимовляти самі́ або сами́, бо так вимовляємо і в живій, і літературній вимові (пишемо так само: самі або сами).

Дівочі назви на -івна (О. Копач у Кросно). В живій і літературній мові вільно вживаються форми дівочих назов на -івна: бондарівна, ковалівна, сотниківна, удовівна, попівна, королівна, царівна і т. ін., — це свої стародавні форми, не полонізми. Ось через це вільно творимо форми на -івна і від іменникових прізвищ: Копачівна, Гусарівна, Степаненківна і т. ін. В радянській Україні прийнято тепер не називати дівчат чи жінок формою присвійних прикметників (Лящівна, Лящова), а тільки прізвищем батька чи чоловіка: Ярина Лящ.

Бадати (Др. В. Бабій у Львові). Старе бадати звичайно визначало „колоти“, але рідко визначало й „роздумувати, досліджувати“ (див. Срезневскій: Матеріалы І. 39, без прикладів). Слово відоме всім слов'янським мовам, але в значенні „колоти“. В українських пам'ятках XVI-XVIII в.в. слова: бадатися, бадане, бадач дуже часті, але „бадати“ (без *-ся*) невідоме (див. „Історичний Словник“ Є. Тимченка І. 49). В теперішній літературній мові слово „бадати“ зовсім не вживається, як полонізм, кажемо замість нього: досліджувати, досліди́ти, розві́дати, дізна́ти; замість „бадання“ кажемо: до́слід, досліджування; замість „бадач“ — дослі́дник, дослідувач.

Відтак (С. Кравченко, Бразилія). Слово „відтак“ — місцеве, західньоукраїнське слово, в літературній мові не вживане. Кажемо: по́тім, опісля́, пото́му і т. ін., але не „відтак“. Див. „Р. М.“ 1933 р. ст. 25, 189, 219.

Година (Інж. К. Думанський у Рівному). Рахування часу в нас не встановлене. Академічний „Рос.-укр. Словник“ III 340 подає: „Це сталося *о* пів до третьої години, Це сталося *о* пів на третю годину“; І 51: „*О* п'ятій годині“. На питання: котра година, можна відповідати: півперша (цебто година), півпершої (цебто години), а також: пів на першу (це німецька форма), пів до першої (це своя природна форма), пів (години) по дванадцятій, також половина першої. Пор. опівночі, опівдня.

Го́нить — жене̇ (Інж. К. Думанський у Рівному). Маємо два ряди дієслів: 1) гна́ти — жену́, жене́ш, жене́, женуть і 2) гони́ти — гоню́, го́ниш, го́нить, го́нять. Уживаємо тієї чи тієї форми, як до речення: перша форма — дієслово одноразове, друга — багаторазове.

За́єць, за́йця (І. Заєць із Краківця). У літературній мові панує тільки форма за́єць, а заяць — це форма місцева. Відмінюється так: за́єць, за́йця, за́йцеві, за́йцем, за́йче, на за́йці; множина: зайці́, зайці́в, зайця́м, зайця́ми, зайця́х. Відміна говіркова, в літературній мові не прийнята: заяць, заяця, заяцем, заяці і т. ін.

Лютий (І. Заєць із Краківця). Стародавня українська назва другого місяця — лютий; форма лютень — нова. Про це докладніше писав я в „Р. М.“ 1933 р. ч. 5 ст. 183.

О́брій (Інж. К. Думанський із Рівного). Літературна вимова тільки о́брій (а не обрі́й). Усі ліпші словники знають тільки о́брій.

О́вруч, о́вруцький (С. Кравченко в Бразилії). Пишемо тільки о́вруцький (а не: овручський, овручівський). Див. „Рідне Писання“ І § 55: сполучення *чс* дає *ц*: галицький, ткацький, овруцький.

Поро́жнява Торичéллієва (Дм. Бучинський у Трибухівцях). Академічний „Рос.-укр. Словник“ III 639 подає: Барометри́чна або Торичéллієва поро́жнява (не кажіть: Торичеллього).

Пра́пор (Інж. Думанський із Рівного). Це наше праслово, добре відоме в мові XIV-XV в. в.: прапоръ, прапорьць, пороворъ; пор. болг. прѣпоръ, срб. прапорац, чеське prapor, п. proporzec; пор. рос. прапорщик. З найдавнішого часу визначає „знамено“. Літературний наголос: пра́пор (у Галичині прапо́р), мн. прапори́; інші наголоси — не літературні.

Пуляре́с (Др. В. Бабій у Львові). Слово „пуляре́с“ (народні: паляре́с, паралéс і ін.) повстало з латин. pugillares — дві зв'язані таблички до писання, нотатник, а вже з того й наше пізніше значення — гамане́ць, кали́тка. Пуляре́с, гама́н, гамане́ць звичайно з ременю, кали́тка, капшу́к — часто не ремінні. Форма пуляреса й калитки різні: пуляре́с замикається, калитка зав'язується. Слово „пуляре́с“ (польська вимова: пуля́рес) можна замінити словом „гаманець“. Слово „мошонка“ в літературній мові не вживається.

Схожий на кого, на що. Інж. Думанський із Рівного запитує: „Здавалося мені давніш, що слід писати й говорити: схожий із чимсь. А тепер усе частіш бачу форму: схожий на щось. Хіба ж це не щирий русизм: похожий на что?“ Ні, це не русизм, — в укр. мові дуже часта форма: похожий чи схожий на кого-що. Так, Словник Б. Грінченка IV 236 на „схожий“ подає два добрих приклади: І *на* чоловіка не схожі („Малор. лит. сборникъ“ Д. Мордовцева, 1859 р.), Сама *на* себе не схожа, Рудченка Казки II 32. Академічний

„Рос.-укр. Словник“ III 419 подав: „Бути схожим *на* кого, *на* що“, і подає приклади: *На* панича не походив, М. Вовчок; на ст. 420: „Схожий, похожий *на* кого, *на* що“, приклад: Він був схожий з виду *на* матір, Нечуй-Лев. Правничий академічний Словник ст. 129 подає: схожий *з* чим, похожий *на* що, ст. 141: Бути схожим *на* кого. Отже, „схожий *на* кого-що“ — це частіша форма, рідша — схожий *із* ким-чим.

Ти́сяча (Інж. С. Сім'янцева). Слово т и́ с я ч а тільки жін. роду (в Галичині, за польським впливом, часто чолов. роду). Змінюємо: одна тисяча, однієї тисячі, одній тисячі, одну тисячу, однією тисячею. Треба казати: тисяча літ тому (а не: тисяч літ тому), дві тисячі літ (а не: два тисячі), півтори тисячі (а не: півтора тисяч). В Галичині широко знане слово „т и́ с я ч к а“, але словники літературної мови такої форми не знають, — панує т и́ с я ч а.

Чека́льня (Др. В. Бабій у Львові). Академічний „Рос.-укр. словник“ III 482 подає такі назви: „прийма́льня, віта́льня, дожида́льня. чека́льня“. На мою думку, кімнату, де чекають черги, можна назвати: чека́льня, почека́льня, жда́льня, дожида́льня, — усі вирази добрі, а серед них ч е к а́ л ь н я чи не найбільш поширений.

Ше́рег (Дм. Бучинський у Трибухівцях і Ред. Ю. Шкрумеляк у Львові). Слово ше́рег повстало від мадярського sereg (*s* вимовляється як *ш*) — ряд піхоти; піхота короля Баторія ділилася на шере́ги, і від неї слово ше́рег пішло й далі на схід, — до поляків, росіян (шеренга) і українців. Слово ше́рег, як військовий термін (ряд війська), широко в нас відомий навіть у мові народній, але все визначав ряд військовий, а не звичайний. Так, „Историческія пѣсни“ (Думи) Антоновича й Драгоманова 1874-1875 р. дають: Узяв Нечай ворогів класти трьома шерегами II 78, Військо збірав, все шерегує (ставить у ряди) I 15. Гнатюк у „Етн. Зб.“ XIII 136 подав із Стрийського повіту: Три ше́реги народа у білих ризах. Академічний правничий Словник ст. 174 рос. „ряд“ перекладає словом ряд, шерег (військовий), лава. Словник Б. Грінченка добре знає це слово. Таким чином слово „ше́рег“ стало вже в нас своїм словом (у Наддніпрянщині вимовляється тільки ше́рег, а не шереґ, цебто зовсім українізувалося), а тому вважати його за звичайний полонізм нема підстав. Таку ж долю пережили в нас і багато інших військових термінів.

Япо́нія, япо́нський (С. Кравченко в Бразилії). Українська літературна мова вживає тільки французької (Japoñ, japonaise) форми Япо́нія, япо́нський; англійсько-німецької форми (Japan, japanese, japanische) ніколи не вживаємо.

„Що“ (а не „який“, „котрий“) у підрядних реченнях (Учитель Ілля Кiріяк, Vilno в Канаді). Жива народня українська мова сполучником у підрядних реченнях знає тільки *що*, а не „котрий“ чи „який“. Такого розрізнення між „що“ і „котрий“, „який“, як то звичайне в англійській мові („що“ стосується до речей, а „котрий, який“ до осіб), українська мова зовсім не знає. Глибокий знавець народньої мови Т. Шевченко в своїм „Кобзарі“ підрядні речення все розпочинає тільки з „що“, а „котрий, який“ не вжив тут а н і о д н о г о р а з у. Напр.: Виглядала козаченька, що торік покинув 2. Ото ж тая дівчинонька, що сонна блудила 2 і т. ін. Про це в „Рідній Мові“ буде окрема моя стаття. Див. ще „Р. М.“ 1933 р. ст. 106. 188.

Мова наших видань.

Просимо авторів присилати свої праці для мовних рецензій.

С. Г о р д и н с ь к и й: Барви і лінії. Львів, 1933, 66 ст.

Всі молоді поети Галичини пишуть тепер літературною всеукраїнською мовою, потроху позбуваючись мови місцевої. Це найпевніша порука, що в недалекій будучині створення однієї всеукраїнської літературної мови стане в нас фактом реальним і здійсненим. Про це саме свідчить і маленька збірочка поезій Святослава Гординського: „Барви і лінії“, Львів, 1933. С. Гординський мовно викохується на письменниках наддніпрянських. але органічно тієї мови ще не защепив собі. В збірці багатенько наддніпрянських слів і форм (навіть: конверт 8, папіроска 8, циґарка 8 і т. ін); поет вільно вживає форми родового в значенні знахідного, що є ознакою живої нашої мови: Підняв я коміра 7, Кохав хмародера 19, Розбивши на гамуз меча і щита 22, Задивиться на місяця 35, Рота роззявля 48, Тисну я меча 49, Витягну меча 50, Схопивши помідора 54, Дістав листа 61.

Але й місцева стихія в мові С. Гординського ще досить сильна, — в його збірці знаходимо не мало слів говіркових, не мало в ній полонізмів, а також завмерлих архаїзмів, напр. (у дужках подаю форму всеукраїнську): Я пристанув (спинився) 20, Станув (став) 40, дру (деру) 44, струї (струмки) диму 38, струмні сліз 34, зимний (холодний) 35, Білокрилий яхт (яхта) 24, просверлили (просвердлили) 20, святці (святі) 16, відпочавши (відпочивши) 53, пірве (схопить) за волосся 22, пічну (почну) 66, шляхотні (шляхетні) 64, був передше (перше, попереду) 63, Ніколи я й не снив (ніколи мені й не снилося) 57, миг (мить, хвилина) 20, умиг (миттю, вмить) 64, вмиг 58, Не буду відмовлять Вам рацій (маєте рацію, правда ваша) 61, на тлі оспалім (повільнім, байдужім, тяжкім) 55, Чекаю на північний час (Чекаю північного часу) 53, жде на них (жде їх) 33, Ждать пічне на карнавал 66, весь (увесь, ввесь) 62. 63, Пахнучий сад (садок) 27, свіч (свічок) 15, скрив (сховав) 12, зорі грають нiччю (вночі) 56, нині (сьогодні) 11, кормлю (годую) 8 і т. ін. Занадто часте місцеве слово, лише 11. 19. 20. — літературна мова його оминає. Уживання *би* по голосних (я би 27) літературна мова зовсім не знає, — в „Кобзарі“ цього *би* нема а н і р а з у. Нема в „Кобзарі“ й щ о б и, скрізь щ о б.

І поза цим у мові С. Гординського немало в літературній мові не вживаних слів і форм: Піт сплива потоками (треба: потьоками) 47,

Вироблять художний смак по Самійленковій рецепті (художній смак за Самійленковим рецептом) 66, трамваеві (трамвайні) білети 7, Обід плюс вечера (вечеря) 8, простірність (просторінь) неозора 9, кольористичних (кольоритних) 12, молитв (молитов) 16, Пірве за розкудйовдане (розкуйовдане) волосся 22, нежданніх (нежданих) 37, палахко́чеш (палахоти́ш) 26, огонь палахко́че (палахкоти́ть) 38.

Місцеві наголоси не рідкі в збірці: варва́р (треба: ва́рвар) 40, держи́ться (де́ржиться) 47, нано́во (на́ново) 21, напсу́ю (напсую́) 19, Но́здрев (Ноздрьо́в) 64, пи́шу (пишу́) 37, на пове́рсі (по́версі) 9 і т. ін.

Літературна українська мова оминає полонізми типу: наїджений, усміхнений, чи не треба б оминати й такі форми, як: задивлений туди 16, задивлений в оману 9, Розкохану ніч 25, Розсміяних мадон 16. Любить С. Гординський прислівники на *-e*: даремне 61, звичайне 65, негайне 66, страшне 59 і т. ін., тоді як літературна мова знає їх на *-o*.

Хоч і як наслідує Гординський ліпших наддніпрянських поетів, але гарних новотворів у нього майже нема, — мова його не багата (як і форма віршів); кидаються в вічі: Зміїний доторк 47, автові сирени 14, простірність неозора 9, подув передгроззя 23, полудняшна (південна) жара 47, впявшись восьминіг ссальцями 15.

Дуже часто не ставить автор відповідних розділових знаків, а це робить на читача прикре враження.

Поетичні засоби, напр. рими, епітети не багаті, зате порівняння (автор — маляр) часто цікаві. Взагалі ж С. Гординський мовно стоїть на добрій дорозі, а тому повинен багато, глибоко й уперто працювати над удосконаленням своєї мови.

І. Огієнко.

Огляд нових праць для вивчення української мови.

Др. Зиновій Лисько: **Музичний словник.** — Стрий 1933. В-во Муз. Т-ва ім. М. Лисенка, філія в Стрию. Стор. 165.

Ширшому загалові українського суспільства маловідомо, що минулого року появилася на книгарському ринкові невелика, але важлива в нашій музичній літературі книжка: „Музичний Словник". Недостача такого словника в нас уже здавна дошкулювала, й вона була одна з важніших причин неусталення нашої музичної термінології по цей бік Збруча (з різних причин одинокий у нас „Музичний термінологічний Словник" ВУАН-у 1931 р. в Галичині мало відомий). Як із вступу довідуємося, „Музичний Словник" Др. З. Лиська затвердила музично-теоретична комісія при Музичнім Інституті ім М. Лисенка у Львові й ухвалила його для загального й обов'язкового вжитку всіх інститутів. Виходило б, що устійненню нашої музичної термінології вже ніщо не стоїть на перешкоді, й що це тільки питання часу. Тимчасом справа не зовсім так. Українізуючи деякі чужі терміни, що на інтернаціональному музичному форумі мають уже окреслене значення, М. С. передає їх кількома рівнорядними українськими термінами. Хто користуватиметься цим словником, не знатиме, нпр., чи „languendo" — це по нашому „кволо" чи „мляво", „хистко, марудно, знеможено" чи врешті „виснажено", бо М. С. усі ці слова визнає за добрі, не робить між ними різниці (ст. 82). Того рода стислости, що при гаслі: „*legato-в'язано*[1] *(грати тони так, щоб між ними не було перерви)*", в М. С. на загал брак.

Найповніше подані в М. С. італійські та німецькі терміни. Інші мови (французька, латинська, англійська, польська й ін.) подані відповідно до їхньої міжнародньої вживальности в музиці. При чужомовних гаслах подано в гранчастих дужках вимову поодиноких термінів. Тут і там її опущено, нпр. „*Se bisogna*" немає [*се бісо́ня*], часом вона не дуже точна: *velocità* — „*вельочі́та*" замість „*вельочіта́*" (брак наголосу!). Пропущено деякі важливі музичні гасла, як напр. *M. M.* — скорот для „метронома Мельцеля"; *flotophon* і ін. Не подано врешті важнішої літератури, що автор мусів нею користуватися.

Найбільш додатній бік М. С. — це намагання передати суть чужих термінів, а не граматично вірно їх перекласти. Дальше підкреслити треба велику економію словника, — на 165 стор. досить докладно вичерпано номенклатуру й музичну термінологію, і крім того подано коротку дефініцію, або пояснення даного предмету. Врешті слід зазначити добре знання української літературної мови в самого автора та намагання писати одним правописом.

Коли на М. С. дивимося під кутом потреб наших музичних кругів, мусимо признати, що він заспокоїв одну з пекучих потреб нашої музичної літератури й дійсно „стане за настольну книгу нашим педагогам, студентам та не одному аматорові музики". Здається, недовго прийдеться ждати другого його видання.

Львів. Ярослав Рудницький.

Українська мова в „Записках" ВУАН.[2]

Бібліографічний огляд.

XII. Словництво.

79 Ганцов В.: Комісія для складання словника української живої мови. Звідомлення. IV 302-308.

80. Тимченко Є., проф.: Записка директора Постійної Комісії для складання історичного словника української мови. II-III 115-116.

81. Тимченко Є.: Постійна Комісія для складання Історичного Словника Української мови. IV 311-313.

[1] Чому не „в'язати", згідно з методологічними заложеннями, що їх автор подає у вступі.

[2] Див »Рідна Мова« 1933 р. ч. 8 ст. 285-286.

82. Слабченко Тарас: До історії українського словника (К. Шейковського). XV 213-215.

83. Грінченкова М.: Спростування помилки проф. Є. Тимченка. II-III 215-216 (в справі авторства »Словника української мови« за редакцією Б. Грінченка).

84. Тимченко Є.: Відповідь М. Грінченковій. II-III 247.

85. Грінченкова Марія: До відповіди проф. Тимченка. II-III 247.

XIII. Термінологія.

86. Кравчук М.: Рецензія на »Словник математичної тормінології« 1926 р. Ф. Калиновича IX 360-361.

87. Кримський А., Н. Осадча, І. Черкаський: Інститут Української Наукової Мови. IV 308-311.

88. Кримський А., акад.: До рецензії д-ра Є. Лукасевича на медичний термінологічний словник »Nomina anatomica« Інституту Наукової Мови 1925 р. VII VIII 595-597.

XIV. Правопис.

89. Кримський А. Е., акад.: Нарис історії українського правопису до 1927 року. Доповідь на правописній конференції в Харкові в травні 1927 року. XXV 175-186.

90. Вєтухов О. В., проф. Харк. Інст. Нар. Осв.: З архиву »Потебнянського Комітету«. Уривки листування з Потебнею, що стосуються до українського правопису. XIII-XIV 304-310.

91. Грунський М., проф.: Український правопис. З приводу проєкту нового українського правопису. X 328-351.

92. Дем'янчук Вас.: До правопису слов'янських прізвищ. X 151-151.

93. Кримський Агатангел, акап.: Рецензія (дуже гостра) на »Правописна справа« 1926 р. Д-ра Ст. Смаль-Стоцького. XII 342-356.

94. Кримський Агатангел, акад.: Про правописну конференцію. XII 357-364. І. О.

Преса про »Рідну Мову«.

2. Чеський голос про „Рідну Мову".

В останнім 8-9 числі поважного чеського місячника „Slovanský Přehled" 1933 р. ст. 262 уміщено таку характеристику „Рідної Мови" (за підписом Г. Б.):

„Відомий український мовознавець, проф. Іван Огієнко мав щасливу думку, коли цього року зачав видавати в Варшаві „Рідну Мову", присвячену популяризації досліду української мови. Це взагалі перший такий український часопис, і було б зайве доводити потребу його для українців, розшматованих політично і поневолених національно на цілій своїй етнографічній території. І хоч то парадокс, — мовно зовсім незалежна тільки українська еміграція, і тим то їй і випало дуже велике значення на цей час.

При таких обставинах „Рідна Мова" — видання надзвичайно корисне, а до того доцільно й зручно ведене. Вона присвячує увагу всім ділянкам новочасного мовознавства в стосунку до мови української. Журнал займається передовсім справою правопису, голосячи необхідність його об'єднання, а також спірними питаннями української практичної граматики й словника. Далі досліджується повстання чужих слів, міцно засвоєних у мові українській, подаються проби української фахової термінології. Аналізуються переклади на українську мову щодо чистоти їх мови, слідкується за мовою періодичних видань. Має дуже цікавий мовний кутох для дітей, що його приваблива провадить редактор журналу. Маємо тут і наукові статті з ділянки слов'янської філології та діялектології. Не бракує тут ані критичних, ані бібліографічних статейок. Коротко кажучи, „Рідна Мова" — то місячник не тільки високого наукового рівеня, але й повчаючий та цікавий, цінний причинок до української культури й добрий засіб для ушляхетнювання живої української мови (Zkratka, je to revue vysoké úrovně vědecké, ale i všeobecně poučná a zajímavá, hodnotný přínos do ukrajinské kultury a dobrý nástroj k zušlechoťování živé ukrajinštiny)".

Дописи Прихильників рідної мови.

Ширимо знання літературної мови. Дня 28 січня українці Віндзора об'єднаними силами відсвяткували „Свято Соборности" 22 січня. Увесь дохід Комітет Свята призначив на піддержку українських установ, а в тім і на Видавництво „Рідна Мова". Просимо прийняти від нас як жертву 7 дол. кан., а за цю суму просимо нам вислати „Рідне Писання" ч. І., ціна 20 ц., бо наш план — якнайбільше поширити рідну літературну мову. За Комітет Свята Соборности Остап Лисий.

P. S. Сердечно дякуємо Комітетові Свята Соборности й просимо допомагати „Рідній Мові" в важкій її культурній праці. Від Вас одержано 36 зл. 82 гр., а Вам вислано 30 пр. „Рідного Писання", поштова оплата 6 зл. 80 гр. Ред.

Вінок на могилу Т. Шевченка. Сьогодні в нас відбулася врочиста панахида по Т. Шевченкові. Перед панахидою я закликав парафіян замість вінка на Кобзареву Могилу зложити пожертву на „Фонд Рідної Мови". Селяни й селянки відгукнулися на цей заклик і свої офіри зложили. Гроші й акт пересилаю. Прошу прийняти нашу „лепту вдовиці" на „Фонд Рідної Мови", як національний податок від нас. Володимир Волинський. Свящ. М. Широцький.

Акт. 1934 року 11 березня. В часі панахиди, відправленої в 73 річницю смерти Т. Шевченка в св. Миколаївській парафії в Володимирі, зібрано, як вінок на могилу Кобзареві, на „Фонд Рідної Мови" 8 зл. 9 гр. Свящ. М. Широцький, В. Білий, Я. Залуський, К. Шутко, Й. Гах і ін. До того Братство св. Покрови при св. Миколаївській Церкві додав 1 зл. 91 гр. Свящ М. Широцький.

P. S. Сердечно дякуємо! Ред.

Ідеї „Рідної Мови" поширюються. Читаю

пильно Вашу й нашу „Рідну Мову“ та й познайомився гаразд із її головними засадами. Погоджуюся цілком із ними, хоч думаю, що пізніше не одне зміниться ще на ліпше. У нас на Буковині чи з апострофом, чи без нього — однаково читають. Але, щоб не згрішити проти одностайности, треба й на апостроф згодитися, бо так воно водиться в культурнім світі. Нема нічого вічного, то й теперішні мовні й правописні правила! також будуть мінятися. Прийде час і на них. От і в німців уже за моєї пам'яти — а мені доходить п'ятдесятка — мінявся правопис, а в румунів навіть кілька разів. І в нас так буде, але на те прийде відповідний час. Цілковито годжуся на те, щоб із наддніпрянського пня виплекати нашу літературну мову. На це — слава Богу — вже закроюється; „Рідна Мова“ сильно причиниться до цього. Дяка Вам, Шановний Пане Професоре, що взялися до цього трудного діла. Чернівці. Учитель М. Пілат.

Добрі побажання. За відповідь складаю Вам сердечну подяку. Шлю щирі побажання, щоб Ви могли якнайдовше працювати на вибраній ниві, бо овочі Вашої праці вже замітні, а найбільше від часу, коли почав виходити місячник „Рідна Мова“. Щасти Боже! Уличво, О. Бодревич.

Пересилаю три дол. і підкреслюю, що праця „Рідної Мови“ неоцінена. Щасти Вам Боже у дальшій праці! о. Др. В. Клодницький, Northampton.

Заклик до самоуків. Товариші самоуки! Ми не раз легковажимо потребу науки літературної мови. А це не так: всі ми мусимо добре вчитися всеукраїнської мови, а тоді наш нарід пробудиться, бо більше читатиме. Гуртуймося в один фронт самоуків при „Рідній Мові“ і дбаймо про поширення сторінок „Рідного Слова“. А це станеться тоді, коли в кожнім селі знайдеться хоч декілька передплатників „Рідної Мови“. Ставаймо ж до праці розповсюдження „Рідної Мови“! С. Біла коло Чорткова. Степан Білик.

Гурток україністів у Нью-Йорку. В недовгому часі при Студентській Громаді в Нью-Йорку закладається „Гурток україністів“. Порадьте потрібні нам Граматики української мови. Нью-Йорк, Л. Годівський.

P. S. Список потрібних Вам книжок подано в „Рідній Мові“ 1933 р. на ст. 76, 79, 150, 220.

Початкова Граматика української літературної мови.

14. Мала буква в назвах.

Вше́стя буває тільки в *ч*етвер. Як прийде місяць *м*арець, то змерзне не один ста́рець. Хвалився *ц*иган кіньми, та подохли.

Перелічіть усі дні на тижні. Як звуться понашому всі 12 місяців у році? Які наро́ди ви знаєте? До якого народу належимо ми? Перелічіть усі слов'янські народи. З якої букви пишемо назви днів тижня, місяців і народів? Чи було б добре так: писати назви народів із великої букви, а назви днів тижня й місяців із малої? Титули (доктор, професор, полковник і т. ін.) пишемо з малої букви, але коли хочемо підкреслити свою пошану до особи, то з великої (напр. у листах).

Назви днів тижня й місяців, назви наро́дів та титули пишуться з малої букви.

Завдання 37. Спишіть оце й підкресліть першу букву в назвах днів, місяців і народів.

На тижні сім днів: неділя, поне́ділок, вівто́рок, середа́, четве́р, п'ятниця й субо́та. Рік має дванадцять місяців: I січень, II лютий, III березень, IV квітень, V травень, VI червень, VII липень, VIII серпень, IX вересень, X жовтень, XI листопа́д і XII грудень. Слов'янська роди́на дуже велика; слов'яни за́хідні: чехи, слова́ки й поляки, слов'яни східні: українці росіяни й білоруси; слов'яни південні: болгари, серби й словінці.

Не кажіть: поне́ділок, украї́нець, але: понеді́лок, украї́нець. Частіш кажемо „лютий“, рідше „лютень“.

Завдання 38. Виясніть, чому ось у цім оповіданні поставлено великі чи малі букви.

Про гетьмана Івана Мазепу.

Іван **М**азепа був славний гетьма́н український. **В**ін щиро любив **У**країну й хотів зробити її великою та вільною. **М**азепа був дуже побожний і збудував багато церков: **Б**ра́тську церкву в **К**иєві на **П**одо́лі, **М**ико́льський собо́р на **П**ече́рську, дві церкві в **Л**аврі і багато інших. **Р**азом зо **ш**ве́дами **М**азепа бився за волю **У**країни проти **р**осіян, але́ був розбитий під **П**олтавою в **п**онеді́лок 27 **ч**ервня року 1709-го.

Завдання 39. Поліні́йте ось так свого зши́тка й напишіть по 10 слів до кожного рядка.

З великої букви пишуться				
Назви людей (ім'я і прізвища)	Назви міст, сіл і т. ін.	Назви гір, річок, морів	Божі назви	Назви свят і постів
Франко	*Київ*	*Дніпро*	*Бог*	*Різдво*

Завдання 40. Добре подумайте й скажіть, що́ визначає назва кожного дня в тижні і кожного місяця. Що значить: чу́битися, волово́дитися, занеха́ти?

15. Коли пишемо *а*, а не *о*.

Багатого багатство робить багатирем. Багатого й шило голило, а бідного й бритва не бере. Видно пана по халяві. Дохазяїнувались хазяїн із хазяйкою: поїли калачі, а тепер качанам і шкаралупам раді. До чужого манастиря з своїм уставом не сунься. Не будь гарячий: гарячка качана́ з тебе зробить. Нема гаразду нашому ганчареві.

Чи скрізь однаково говорять? Так, як тут подано, слова на *а* говорять скрізь на Київщині, Полтавщині, Чернігівщині, Харківщині й інших краях; так прийнято писати і в мові літературній; а як ви ці слова вимовляєте? Чи можна все писати так, як ми вимовляємо в своєму селі?

Треба писати: багатий, багатир, гарячий, гаразд, ганчар, калатати, каламутний, кажан, калач, качан, манастир, хазяїн, халя́ва, чабан, шаравари, шкаралупа.

Зада́ння 41. Спишіть оце:

Ось у цих словах пишемо *о*, а не *а:* поганий, корабель, монах, солдат, ногавиці; але в Великій Україні ці слова часто вимовляють: паганий, карабель, ма́нах, салдат, нагавиці. Писати й говорити треба зозуля, а не зазуля і не зезуля.

Зада́ння 42. Придумайте й запишіть маленькі речення, щоб у них були оці слова: багато, багацько, багатство, гаразд, манастир, паламар, гарячий.

16. Голосні звуки.

А-а-а, а-а-а, дитино. В лісі кричали: а-у! В*о*д*а*, води, воду, водо; нога, ноги́, но́гу, но́ги.

Які звуки викрикує мала дитинка, плачучи? Як кричать у лісі, когось гукаючи? Розкладіть слово *вода* на його звуки, проказуйте ці звуки й скажіть, яка різниця поміж звуками *в, д* супроти *о, а?* Скільки голосних звуків у нашій мові? Чому ці звуки звуться *голосні?*

Не всі звуки однаково вимовляються. Коли звука можна голосно тягти й проспівати, він зветься голосни́й звук.

Ясних голосних звуків у нашій мові 10: а, е, є, и, і, ї, о, у, ю, я.

А серед цих голосних основних тільки 6: *а е и і о у,* бо голосні *є ї ю я,* як побачимо далі, складені з *й* та *е і у а.*

Зада́ння 43. Спишіть оцього віршика й попідкреслюйте всі голосні звуки.

Сидить Василь на припічку,
Держить кота за ниточку.
Котик зубки розтулив
Та Василька й укусив.

Зада́ння 44. В живій нашій мові голосних звуків значно більше, як у мові літературній. Жива мова знає ще неясні чи непро́різні голосні, особливо коли вони без наголосу. Прислу́хайтеся, які голосні вимовляєте в словах: з*е*мля, к*о*жух, к*о*заки, х*и*трий. Говорячи по-літературному, треба всі голосні вимовляти прорізно й ясно. Коли й де треба говорити по-літературному?

Зада́ння 45. Сядьте вдома перед дзе́ркалом і проказуйте ось ці голосні в такому порядку: *а о у, і е, а е і, я йо ї є, а я, о йо, у ю, і ї, е є.* Добре примічайте, що́ саме роблять ваші губи та язик і в якому вони положенні, коли ви проказуєте ці звуки.

Зада́ння 46. Намалюйте, який вигляд мають ваші губи, коли ви проказуєте голосні *а, о, у, и, е, і* (див. зада́ння 47 і 54).

Зада́ння 47. Пізнайте, котрі саме голосні звуки треба проказувати, щоб губи були так, як ось на цих малюнках? Чому на *о* кажемо: закру́глений голосний?

О

Е

І

И

17. При́голосні звуки.

Шум, грюк, свист, мукати, гудіти, жук, смерть, верть, голова.

Чи можна голосно крикнути звуки *б, п, д, т, к, ґ, г, х, ф, щ*? Звуки *л, р, м, н, з, с, ц, ч, ш* можна тягти, але чи дуже голосно? Що голосніш можна крикнути — *с* чи *а*? Яка різниця між звуками голосними й приголосними? Скільки в нашій мові ясних, виразних приголосних звуків? Чи багато в мові місцевій (говірковій) приголосних неясних? Проказуйте а́збуку за порядком і називайте, котрий звук голосни́й, а котрий при́голосний. Нехай два учні проказують цілу а́збуку за порядком буків, — один проказує голосні, а другий – приголосні. Нехай усі учні за порядком проказують цілу а́збуку: один *а*, другий *б*, і т. д. Чому звуки звуться при́голосними? Який тепер звук *й*, що колись був голосний? Чи чули ви круг себе в природі якісь шуми, що нагадують приголосні звуки? Чи можна скласти слово з самих приголосних звуків?

Звуки, що їх не можна голосно тягти або проспівати, звуться при́голосні звуки. З самих при́голосних сло́ва скласти не можна й вони завжди туляться до голосних.

Ясних приголосних у нашій мові 23: *б, в, г, ґ, д, дз, дж, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ*. До приголосних залічуємо й звука *й*, що давно колись був звуком голосним.

Завда́ння 48. Спишіть оцього вірша, і над кожним при́голосним поставте кра́пку, а кожний голосни́й звук підкре́сліть знизу.

Любіть рідне слово!

Не цурайтесь того слова,
Що мати співала,
Як малого сповивала,
З малим розмовляла.

Тара́с Шевче́нко (1814-1861).

Що визначають цифри 1814-1861 по „Тарас Шевченко"? Замість „народився" ставлять зірочку *, а замість „умер" хрестика †. Прочитайте: Тарас Шевченко * 1814 р., а † 1861 р.

Завда́ння 49. Спишіть напам'ять всю а́збуку; приголосний звук підкресліть раз, а голосни́й двічі.

Завда́ння 50. Сядьте вдома перед дзеркалом, споко́лу проказуйте всі приголосні звуки і добре примічайте, який са́ме вигляд мають ваші губи і що́ робить язик при вимові кожного звука.

Завда́ння 51. Тепер проказуйте приголосні звуки перед дзеркалом у такім порядку: 1) *б, п; в, ф; м*, 2) *д, т; з, с, ц, дз, дж;* 3) *ж, ч. ш, щ;* 4) *г, х, ґ, к;* 5) *л, р* і 6) *м, н*. Добре примічайте, чим са́ме ви ці звуки вимовляєте, що́ при тому роблять ваші губи (скільки вони розтулюються чи стулюються) і кінчик язика (до чого й де саме він притулюється). Кудою й як виходить повітря з легенів при вимові цих звуків? Кудою виходить повітря при вимові звуків *м, н?* Пор. завда́ння 52.

Завда́ння 52. Приголосні звуки звуться так: 1) *б, п, в, м, ф* — губні звуки, 2) *д, т* — зубні, 3) *м, н* — носові. 4) *л, р* — пливкі, 5) *м* — губно-носове, 6) *ж, ч, ш, щ* — шелесні, і 7) *з, с, ц* — свистові. Чому ці звуки так звуться? Пор. завдання 51.

Завда́ння 53. Пізнайте, котрі са́ме при́голосні треба проказувати, щоб губи були так, як ось на цих малюнках?

П

Ф

Завда́ння 54. Пізнайте, яке са́ме слово треба проказувати, щоб уста (губи) були так, як ось на цім малюнку?

С

У

Ш

А

Завда́ння 55. Чи чули ви від живої тварини-скотини, чи іншого чого — звуки, що нагадували б наші приголосні? Що шипить, що свистить, що мукає?

Завда́ння 56. Чому й як повстали такі слова: **гудіти, шипіти, грюкати, грюк, свист, шелест, шелестіти, мукати?** Звідки повстали слова: **жук, грім, шум, дзюрчати, дзень, бом, брязь, дзвонити, гудіти, трах?** Придумайте самі кілька таких слів.

Завда́ння 57. Чи букви *щ* і *ц* визначають один звук чи може два? Спроквола тягніть кожного цього звука, добре прислухайтеся до його вимови і скажіть, котрими двома буквами ви б його написали? Чи не так: *щ* — *шч*, *ц* — *тс*?

Завда́ння 58. Чому дехто ш е п е л я́ в и й (нечисто вимовляє звуки **ж**, *ч, ш щ*), дехто г а р к а́ в и й (не вимовляє виразно звука *р*), дехто г у н я́ в и й (балакає в ніс)?

Від Редакції й Адміністрації.

Др. Іван Крушельницький. 20 лютого несподівано вмер у Львові на 31-м році життя молодий україніст Др. Іван Крушельницький. Покійний народився в Ягольниці Старій, гімназію скінчив у Станиславові, університет у Ґрацу. Докторат здобув у Львові. Від 1928 р. учителював у „Рідній Школі". Покійний учений був щирим Прихильником „Рідної Мови" й умістив дві статті в І-м річнику. Готував велику працю про мову „Енеїди" І. Котляревського, але несподівана смерть спинила завзяття молодого вченого.

І. О.

„Дзвіночок". В ч. 25-м м. р. Редакція „Дзвіночка" заявила, що „переходимо ступнево на новий правопис і будемо старатися писати чистою літературною мовою без місцевих домішок". З того часу Редакція сумлінно виконує свою обіцянку. Щиро радіємо з такого поступу нашої літературної мови, бо за допомогою „Дзвіночка" — найпоширеннішого дитячого місячника — літературна мова наша дійде до найглухіших закутин. Так само й „Світ Дитини" почав помітно переходити на літературну мову.

Виправлення. На ст. 111 рядок 14 здолу мав бути с к і р н і, а не скіряні.

Бібліографія української мовознавчої бібліографії. На написане на ст. 109 ч. 3. „Рідної Мови" С. Сірополко звертав увагу, що він не ставив собі за ціль дати повний спис бібліографії, як то видно з його статейки.

Розбудова „Рідної Мови". Просимо наших Читачів і Прихильників присилати свої побажання про розбудову й поліпшення „Рідної Мови". Якою Ви хотіли б бачити „Рідну Мову"? Як збільшити число передплатників?

Наголоси. На сумнівних словах ми завжди зазначаємо в „Рідній Мові" наголоси. Далі робитимемо це частіш. Зачинаючи з 6 (18) числа будемо друкувати одну сторінку з наголосами на всіх словах, а це дасть змогу нашим читачам учитися літературної вимови. Не забувайте, що в „Словнику Місцевих Слів" подаємо всі потрібні наголоси.

„Фонд Рідної Мови". Дбаючи про належний розвиток української літературної мови, як головної ділянки рідної культури, зложили на „Фонд Рідної Мови": Парафія св. Миколаївської Церкви в Володимирі Волинському 8·09 зл., Братство св. Покровитеієї ж Церкви 1·91, Інж. М. Дерев'янко 6 зл., Д. Щербицький 5 зл., Р. Гладун з Рочестера 5·20 зл., Др. Ф. Коковський 2 зл., Єв. Ярема 4·30 зл., Ю. Добровольський 2 зл., А. Мащак 2 зл., Л. Туркевич 1 зл., Вс. Квасницький 3·60 зл., С. Солошенко 1 зл., В. Євфимчук 2 зл., і 10 осіб по 50 гр., а разом 48·60 зл.

Усім цим Добродіям Рідної Мови Редакція складає свою сердечну подяку. Тільки при щедрій однодушній допомозі на „Фонд Рідної Мови" широкого нашого громадянства та наших інституцій зможемо створити авторитетний центр для вивчення рідної мови. Продовження цього списку подамо в дальшому числі.

Чи Ви вже приєднали нового Передплатника для „Рідної Мови"? Коли ні, то поспішіть це зробити негайно бо „Рідну Мову" мусимо побільшити, а це можливе тільки при більшому числі Передплатників. Приєднати нового Передплатника—це невідкладний обов'язок кожного Прихильника рідної мови. Не відкладайте цього обов'язку, — виконайте його сьогодні.

Прихильники рідної мови, подайте нам листівкою адреси осіб, що стануть Передплатниками „Рідної Мови",—ми вишлемо їм безплатне число.

Перший річник „Рідної Мови" (без 2-го числа) висилаємо за 5 зл. Повних річників уже нема.

Оправа на „Р. М." 1·25 зл.

На запитання до Редакції чи Адміністрації відповідаємо тільки тоді, коли додано потрібного поштоваго значка.

Ч. 2 „Рідної Мови." Сердечно просимо осіб, що не комплетують „Рідної Мови", прислати нам число 2. за 1933 р. взамін за чергове число цього року. Видавництво цього числа вже не має.

Передплатників із Чехії просимо посилати передплату (35 к č) тільки до Адміністрації „Рідної Мови".

Нові книжки, надіслані до Редакції. О. П а с т е р н а к: Пояснення тризуба, герба Великого Київського Князя Володимира Святого, Ужгород, 1934. — I. K u r z: K Zografskému Evangeliu, Прага, 1933. — I. V a j s: Ieště o původu pisma hlaholského, 5 ст., 1933. — Велика історія України, Львів, 1934, зш. 1-3. — Симфонія или Вернигороде, 1935, 1277 ст. — Інж. М. Т в о р и д л о: Про штучні погної, 1934. — М. О р а ч: Новітні чари, 1934. — А. Р і ч и н с ь к и й: Проблеми української релігійної свідомости, 1933, 282 ст., 9 зл.

Боржників „Рідної Мови" сердечно просимо сплатити свої довги якнайскоріш. Зазначаємо що на ковертах ч. 4-го ми зазначили були борг кожного п о к і н е ц ь 1 9 3 4 - г о р о к у, а не по 4. число.

ЗМІСТ 5-го (17) ЧИСЛА »РІДНОЇ МОВИ«: *І. Огієнко*: Наддніпрянська еміграція й рідна мова. *Є. Грицак:* Українська мова в сучасній школі. *І. Огієнко*: Шевченкова мова: І. Шевченкова графіка. *І. Дощівник*: Румунські слова в українській мові на Буковині. *Ф. Коковський:* Назви сіл у Сяніччині в XV столітті. *Й. Шемлей:* Прислівники на -о, -е в українській мові. *С. Шелухин, Р. Завадович, І. Кр-ч, о. Ю. Кміт, Т. Олесіюк*: Окремі замітки про українську мову. Життя слів. Чистота й правильність української мови, відповідь на запитання наших Читачів. Мова наших видань („Барви і лінії" С. Гординського). *Я. Рудницький*: Музичний словник. Українська мова в „Записках" ВУАН. Чеський голос про „Рідну Мову". Дописи Прихильників рідної мови. Розділ для самоуків і дітей: Початкова Граматика укр. літературної мови. — Адреса »Рідної Мови«: Warszawa, ul. Stalowa 25 m. 10. Передплата річна 6 зл., піврічна 3 зл., чвертьріч. 1·60 зл.; за гран. в Європі 9 зл., в Америці 2 дол. річно. Нові передплатники, коли того бажають, дістають »Рідну Мову« від 1. числа.

Відповідальний Редактор *Д. Гримало-Сідлецький.* Друкарня ОО. Василіян у Жовкві.